

05	Hrvaški protifašizem
15	Pomniki
31	Dogodki
33	V spomin
35	Skozi čas
41	Tigrovska obeležja

Predsednikov nagovor

SPOŠTOVANE BRALKE IN SPOŠTOVANI BRALCI PRIMORSKEGA RODOLJUBA,

pred vami je najnovejša dvojna številka našega društvenega glasila, ki prinaša vesti na področju dela in aktivnosti društva v drugi polovici leta 2025. Za nami je leto, ki so ga zaznamovali številni odmevni dogodki; naštejemo naj le nekaj pomembnejših. Že na začetku leta 2025 smo v Novi Gorici organizirali simpozij zgodovinarjev o življenju in delu enega vodilnih tigrovcev, Ferda Kravanje - Petra Skalarja. Na Mali gori smo pripravili svečanost ob obletnici, ki jo 13. maja vsako leto obeležujemo v spomin na bitko treh tigrovcev z italijanskim okupatorjem, pri čemer so mu v boju pomagali domači kolaboranti. Proslav in slovesnosti je bilo veliko tudi po posameznih območnih enotah društva, saj je dejavnost društva porazdeljena po skoraj vsej Sloveniji. Konec maja smo tako sodelovali na veliki prireditvi v Prekmurju, v vasi Pince Marof, kjer so slovesno obeležili 100. obletnico njenega nastanka. V njej in v sosednji Benici namreč živi veliko potomcev primorskih izgnancev, ki so bili izgnani v času soške fronte med prvo svetovno vojno in so se naselili v Prekmurju. Člani Društva Primorcev in Istranov v Prekmurju so sodelovali tudi na 2. pohodu na Nanos septembra, ko smo slovesno obeležili 98. obletnico ustanovitve tajne organizacije TIGR.

V letu 2025 smo obnovili stike s hrvaškimi protifašisti, ki delujejo na območju Reke in hrvaške Istre. Tako smo aprila na Reki v Muzeju mesta Reke postavili dvojezično razstavo v slovenskem in hrvaškem jeziku o zgodovini TIGR-a in Borbe, oktobra pa smo sodelova-

Kolofon

PRIMORSKI RODOLJUB
št. 43 in 44 – 3/2025

Ustanovitelj in založnik: Društvo
za negovanje rodoljubnih tradicij
organizacije TIGR Primorske

Uredniški odbor:
odgovorna urednica: Manuela Polanc
člani: dr. Rok Andres, dr. Savin Jogan,
Milan Pahor, Polona Pahor, Rajko Slokar,
Vesna Tomc Lamut

Oblikovanje grafične podobe: Karmen
Nemec – Unitis d. o. o.

Grafična priprava: Prograf Vipava

Tisk: Grafika Soča d. o. o.

Naklada: 1000 izvodov

Avtorji, označeni z *, so člani društva.

Gorazd Humar

li na slovesnosti ob obletnici ustrelitve borbaša Vladimirja Gortana v Pulju, kjer smo istega dne skupaj z Združenjem istrskih antifašistov odprli še razstavo, ki je bila pred tem postavljena na Reki.

Naše društvo je sodelovalo tudi na nizu slovesnosti v zamejstvu na Tržaškem in v Sloveniji – v Ljubljani, Kranju in Kopru – ob 95. obletnici ustrelitve bazoviških junakov, ob 80. obletnici postavitve spomenika v Bazovici ter ob 80. obletnici ustanovitve Odbora za proslavo bazoviških žrtev.

Glede na bližajočo se 100. obletnico ustanovitve tajne protifašistične organizacije, ki jo bomo obeležili leta 2027, je društvo ustanovilo iniciativni in delovni odbor za pripravo tega pomembnega jubileja. Odbor si je zastavil kar nekaj ambicioznih ciljev, o katerih bomo še poročali. Hkrati je Društvo TIGR Primorske dalo predlog Vladi Republike Slovenije, naj se leto 2027 poimenuje kot Leto organizacije TIGR, vlada pa je 19. junija 2025 sklep sprejela. Seveda smo bili tega sklepa veseli, hkrati pa se zavedamo, da je izvedba vseh načrtovanih slovesnosti v tem letu za nas velika obveznost, ki pa se jo bomo lotili z veseljem in z zavedanjem, da je to obletnico treba dostojno in primerno obeležiti tudi z aktivnostmi našega društva.

V letu 2025 smo pridobili veliko novih članov društva, pri čemer je bila posebej zaslužna naša članica Bruna Olenik. Nove člane smo pridobili tudi v Prekmurju in na Hrvaškem. Vsem, ki ste se odločili pridružiti našemu delu – čestitam, skupaj bomo marsikaj dosegli.

Ker ta številka Primorskega rodoljuba izide le malo pred novim letom, želim vsem članicam in članom našega društva ter vsem našim bralcem in simpatizerjem v novem letu obilo dobrega, veliko sreče in zdravja. Vesel sem, da vsi, ki prebirate naše glasilo, v sebi nosite tudi plemeniti spomin na junaško obdobje naših prednikov, ki so ga izkazali v času fašizma v boju za slovenski narod in za slovenski jezik.

Srečno novo leto 2026!

Gorazd Humar,

predsednik Društva TIGR Primorske

HRVAŠKI PROTIFAŠIZEM

POKLON VLADIMIRJU GORTANU

Pulju v Istri je bila postavljena razstava o TIGR-u in Borbi

V petek, 17. oktobra, je bila v Domu antifašistov mesta Pulj, ki stoji tik ob znameniti puljski areni, odprta razstava z naslovom *Slovenci med prvimi antifašisti v Evropi 1920–1941*. Odprta je bila neposredno po slovesnosti pred spomenikom Vladimirja Gortana ter ob 96. obletnici Gortanove ustrelitve 17. oktobra 1929. Pripravili sta jo Društvo TIGR Primorske v sodelovanju z Društvom antifašističnih borcev in antifašistov mesta Pulj. Avtorja razstave sta zgodovinar Milan Pahor iz Trsta, ki je bil tudi strokovni nosilec tega projekta, in Gorazd Humar. Razstava je nastala v tesnem sodelovanju in s pomočjo bogatega zgodovinskega arhiva Narodne in študijske knjižnice Trst (NŠK). Strokovna sodelavca iz NŠK, ki sta sodelovala pri zbiranju dokumentarnega gradiva, sta bila zgodovinar dr. Štefan Čok in arhivistka Gabriela Caharija.

Razstava je tako bila na Hrvaškem predstavljena že drugič. Njena prva postavitvev je bila na Reki aprila letos, sedaj pa je bila predstavljena še istrski javnosti, saj so bili istrski protifašisti, imenovani tudi gortanovci, pomemben del skupnega boja proti italijanskemu fašizmu v času, ko je krivična rapalska meja trdo zarezala tako v slovensko kot v hrvaško narodno tkivo. Ta čas je bil čas trdih preizkušenj za oba naroda, ki sta živela pod težo italijanskega fašizma, in zaradi česar je pri obeh narodih rodil najprej spontan in nato vedno

bolj organiziran protifašizem. To skupno in pomembno zgodovinsko komponento so poudarili prav vsi govorniki na tej proslavi.

Razstavo je uvodoma odprl predsednik Društva antifašističnih borcev in antifašistov mesta Pulj, Boris Siljan, ki je izrazil zadovoljstvo, da je do njene predstavitve prišlo tudi v Pulju. Prisotne je pozdravila tudi namestnica župana Istrske županije, Gordana Antić, ki je poudarila, da je protifašizem jamstvo za svobodo in da je bil skupen upor hrvaških

Dr. Milan Radošević

■ Namestnica župana Istrske županije Gordana Antić in Boris Siljan

in slovenskih protifašistov nujen odgovor na fašistično nasilje.

Hrvaški zgodovinar dr. sc. Milan Radošević (član HAZU – Hrvaške akademije znanosti in umetnosti), ki je velik poznavalec življenja in dela Vladimirja Gortana ter hrvaškega in še posebej istrskega protifašizma, je poudaril skupen boj slovenskih in hrvaških protifašistov. Spomnil je, da je bil eden od ustreljenih bazoviških junakov, Zvonimir Miloš,

hrvaške narodnosti, in da je na spomeniku bazoviških junakov v Prešernovem gaju v Kranju zapisano tudi ime Vladimirja Gortana. Poudaril je še, da je bil preplet boja slovenskih in hrvaških protifašistov kompleksen ter da je imel za cilj osvoboditev izpod fašističnega škornja.

Predsednik Društva TIGR Primorske, Gorazd Humar, se je uvodoma zahvalil domačinom za gostoljubje in pripravljenost, da je razstava postavljena v osrčju Istre, saj je Istra omenjena skozi njen akronim TIGR. Poudaril je, da ne ločujejo protifašistov po narodnosti na Hrvate in Slovence, saj protifašizem ne pozna meja. Omenil je, da je v Novi Gorici, ki ima kar deset ulic imenovanih po tigrovcih, tudi Gortanova ulica, po Vladimirju Gortanu poimenovana že leta 1959. Dodal

je še, da je zelo pomembno prenašati vedenje o protifašističnem upor v času italijanskega fašizma med mlade in da je poslanstvo razstave namenjeno tudi mlajši generaciji. Domači organizatorji so potrdili, da bodo razstavo obiskali tudi učenci več šol s področja Istre.

Dogodek s postavitvijo razstave je bil pomemben člen obujanja zgodovinskega spomina slovenskega in hrvaškega naroda na skupen boj proti fašizmu med obema vojnama. Hkrati pa je ta dogodek opomnil, da se je vredno tega junaškega dejanja obeh narodov še naprej spominjati, hkrati pa da so na tem področju odprta vrata še za dodatne raziskave zgodovinske stroke.

■ Slovesnosti se je udeležil tudi župan Pulja Peda Grbin (na sredini).

NAŠ IDEAL JE SVOBODA, NAŠE SREDSTVO JE BORBA!

Besedilo: Milan Pahor*

Vladimir Gortan

Beram, 7. 6. 1904 – Pulj, 17. 10. 1929

Vladimir Gortan se je rodil 7. junija 1904 v Beramu pri Pazinu v Istri. Oče Franc je bil mali kmet, mati Katarina Milohanić. Osnovno šolo je obiskoval v rojstni vasi. Zaradi revščine v družini je pasel živino, pozneje pa je kot odrasel delal kot dninar. Bil je dobrega srca, inteligenčen in duhovit. Čeprav siromašen, največkrat brez dela in denarja, pogosto tudi z res praznim želodcem, je bil vedno optimističen, šaljiv in veder. Dvakrat je ilegalno prešel mejo v Jugoslavijo. Ker tam ni dobil zaposlitve, se je vrnil. Oblasti v Pazinu so mu obljubljale delo, če bi vstopil v fašistično stranko, česar ni želel storiti. Na svojih poteh je spoznal mnogo ljudi, med njimi tudi take, ki so mu prodali orožje in razstrelivo za odpor proti fašističnemu režimu.

V Beramu je Slavko Zlatič po naročilu osrednjega odbora organizacije Borba ustanovil vejo revolucionarne narodne organizacije. To je bila 7. (istrska) srenja Tajne organizacije Borba. To se je zgodilo ob prelomu let 1928 in 1929. Na začetku Gortana niso sprejeli, ker je bil preveč kompromitiran pri oblasteh. V vrste Borbe je vstopil marca 1929, ko so bile za 24. marec razpisane volitve, ki so imele značaj plebiscita, saj so volivci lahko glasovali le za listo stranke, torej za fašistični režim.

Organizacija Borba se je odločila izvesti propagandno akcijo za boj kot volitev in ljudi pozvati, naj se umaknejo v gozdove. Gortan je odšel po propagandne letake v Trst, k tovarišu Dragu Žerjalu. Ker je bilo letakov premalo, se je istrska veja odločila, da organizira bojkot z vsemi sredstvi. Nameravali so s streljanjem razgnati kolone volivcev, ko bi jih fašisti s silo gnali na volišča v Pazinu, tako kot so to storili

že na volitvah v letih 1921 in 1924.

Na dveh cestah so postavili zasede: prva zaseda (V. Bačac, D. in V. Ladavac) ni uspela, druga zaseda z Gortanom na čelu pa je volivce razgnala na vse strani. Fašistične oblasti so nato ostro in neusmiljeno reagirale. Vodstvo Borbe je Gortanu naročilo, naj pobegne v Jugoslavijo. Na begu so ga fašisti 28. marca 1929 aretirali na železniški postaji v Premu. Odvedli so ga v zapor v Pulju, kjer so ga hudo mučili. Resnico o atentatu je med preiskavo izdal devetnajstletni domačin, zato so oblasti 25. maja 1929 aretirale več članov beramskih »borbašev«.

Med preiskavo in kasneje med sodnim procesom organizacija Borba ni bila omenjena, zato se preiskava ni razširila na Trst. Obtožence so nato prepeljali v Rim. Posebno sodišče je od 14. do 16. oktobra 1929 sodilo petim obto-

žencem v Pulju. Vladimir Gortan je bil obsojen na smrt s streljanjem v hrbet, Viktor Bačac, Živko Gortan, Dušan Ladavac in Vjekoslav Ladavac pa so vsak dobili po 30 let zapor. Sodišče je Gortanu očitalo, da je dajal navodila ter priskrbel orožje in razstrelivo. Oteževalna okoliščina je bila tudi njegova preteklost in odkrito protifašistično delovanje.

Vladimir Gortan je bil ustreljen 17. oktobra 1929 na strelišču kraljeve mornarice v Pulju. Ustrelili so ga pripadniki LX. legije fašistične milice (MVSN) pod poveljstvom konzula De Turrisa.

Vladimirju Gortanu so postavljena spominska obeležja v Kranju, Pulju, Beramu in Pazinu. Številni trgi in ulice v hrvaških mestih nosijo njegovo ime. Med narodnoosvobodilnim bojem 1941–1945 je ena izmed istrskih partizanskih brigad dobila ime po Vladimirju Gortanu, protifašistu in narodnemu junaku.

Podatki temeljijo na naslednjih virih:

- Primorski slovenski biografski leksikon. 19. snopič, dodatek B–L, 4. knjiga. Goriška Mohorjeva družba, Gorica, 1993.
- Istarska enciklopedija, gesli »Vladimir Gortan« in »Gortanovci«. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005.
- Kacin-Wohinc, Milica: Vladimir Gortan. Slovenska biografija. SAZU, ZRC, Ljubljana, 2013.
- Pahor, Milan: Tajna organizacija Borba. Trst, ZTT, 2020.
- Marušič, Branko: »Spomini beramskega duhovnika Josipa Grašiča na Gortanov proces (1929)«. Kronika, letnik 71, št. 2, Ljubljana, 2023.
- Fotografsko gradivo: Fototeka Odseka za zgodovino in etnografijo pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu.

GORTANOV PROCES

Proces proti Vladimirju Gortanu in tovarišem je trajal od 14. do 16. oktobra 1929 v mestu Pulj v Istri. Šlo je za proces pred Posebnim sodiščem za zaščito države (*Tribunale speciale per la difesa dello Stato*), ki ga je ustanovil fašistični režim v Italiji z namenom sojenja osebam, ki so se uprle režimu. Sodišče je začelo delovati 1. januarja 1927 in je delovalo do kapitulacije Italije 8. septembra 1943. Njegov sedež je bil v Rimu.

Sodišče so sestavljali sodniki, tožilci in pravniki, ki so bili člani fašistične stranke (*Partito nazionale fascista* – PNF), poleg njih pa tudi člani fašistične milice, vsi z oficirskim činom. Sodišču je predsedoval general fašistične milice. Na razsodbo sodišča ni bilo mogočega prijava; sodbo je lahko spremenil le duce Benito Mussolini.

Trikrat je sodišče zasedalo zunaj Rima: enkrat v mestu Pulj v Istri (1929) ter dvakrat v Trstu (1930 in 1941). Kadar je sodišče zasedalo izven Rima, je bilo jasno, da bo izreklo smrtne kazni – vprašanje je bilo le, koliko jih bo izrečenih. V teh treh primerih je bilo ustrelje-

nih deset slovenskih in hrvaških protifašistov.

Proces pred Posebnim sodiščem je torej potekal od 14. do 16. oktobra 1929 v Pulju. Obtoženi in nato obsojeni so bili: Vladimir (Vlade) Gortan, Vladimir Bačac, Živko Gortan, Dušan Ladavac in Vjekoslav Ladavac. Vseh pet je pripadalo istrski veji Tajne organizacije Borba, ki je imela sedež v Trstu. Vladimir Gortan je bil obsojen na smrt. Ustrelili so ga pripadniki fašistične milice ob 5.30 (ponekod je navedeno ob 6.00) dne 17. oktobra 1929 v Pulju. Ostali štirje so bili obsojeni na po 30 let zapor.

Med samim procesom in še bolj po izvrstitvi smrtne kazni so potekale množične manifestacije v številnih hrvaških mestih (Zagreb, Dubrovnik, Split, Sušak), v Jugoslaviji (Beograd, Novi Sad), po Evropi (Berlin, Pariz, Luksemburg) in v Južni Ameriki (Buenos Aires).

Gortanov proces je bil posledica akcije članov Tajne organizacije Borba, natančneje istrske sedme srenje, oziroma celice iz vasi Beram pri Pazinu. V sklopu neizprosnega boja proti fašističnemu režimu je sodil tudi bojkot državnozborskih volitev 24. marca 1929. Akcijo je vodstvo Borbe izvedlo na Goriškem, Tržaškem in v Istri. V glavnem so trosili letake s pozivom, naj volivci ostanejo doma in tako bojkotirajo volitve, ki jih je režim spremenil v glasovanje za lastno podporo.

V Istri pa so akcijo še zaostriili. Vlade Gortan je sestavil dve udarni skupini, ki naj bi preprečili odhod volivcev na volišče v Pazin. Fašistični miličniki so s pomočjo policije in karabinjerjev nasilno strpali prebivalce več vasi v dve dolgi koloni ter jih dobesedno gnali proti volišču. Obe udarni skupini »borbašev« sta kolone in

njihove spremljevalce napadli na dveh cestah. Skupini sta bili oboroženi s puškami, ki jih je priskrbel Vlade Gortan. S streljanjem v zrak so želeli razgnati volivce. Prvi skupini to ni uspelo, Gortanovi skupini pa je uspelo pognati volivce v beg.

O Vladimirju (Vladetu) Gortanu, o samem procesu, o Tajni organizaciji Borba in njenih istrskih članih obstaja precej literature. Večina avtorjev so hrvaški zgodovinarji in pričevalci – člani organizacije Borba (predvsem Slavko Zlatič, vodja beramske celice in povezava z ožjim vodstvom Borbe v Trstu, ter Vjekoslav Ladavac), spomini duhovnika Boža Milanovića, raziskovalca Vjekoslava Bratulića ter gradivo s srečanj in simpozijev v Pazinu. Na slovenski strani izstopa zgodovinarica Milica Kacin Wohinz, poleg nje pa še nekaj drugih raziskovalcev.

Posebej je treba omeniti slovenskega primorskega zgodovinarja Branka Marušiča, ki je v zgodovinski reviji *Kronika* (št. 2, 2023) objavil spomine slovenskega duhovnika Josipa Grašiča, ki je bil leta 1929 duhovnik v vasi Beram, od koder je bil doma Vladimir Gortan. Njegovi spominski zapisi (25 tipkanih strani) so dragoceno gradivo in prinašajo nove podatke. Nastali so najverjetneje leta 1949.

Pri navajanju piscev o Tajni organizaciji Borba je treba omeniti tudi spomine dveh soustanoviteljev organizacije: Vekoslava Špangerja (*Bazoviški spomenik*, Trst, 1965) in Draga Žerjala (*Spomini in razlage*, Trst, ZTT, 1990).

SPOMINI DUHOVNIKA JOSIPA GRAŠIČA

1

Tako začenja Josip Grašič (1863–1949), duhovnik v Beramu, svoje spomine na dogodke v Beramu od marca 1929 dalje:

»V Gortanovem procesu se najpogosteje omenjajo Vlade (Vladimir) Gortan, Danilo Vivoda, Viktor Bačac, Živko Gortan, Vjekoslav in Dušan Ladavac. Živko Gortan ter Vjekoslav in Dušan Ladavac so bližnji sorodniki škofa Dobrile (1812–1882). Zdi se, da se v njihovem ponašanju srečujeta ista upornost in narodna zavest ter isti ponos kakor pri slavnem istrskem škofu (...).«

2

Zanimivo je tudi poimenovanje organizacije Borba:

»(...) Jugoslovanska nacionalistična tajna organizacija v Trstu je vzdrževala zveze z Beramom po dijaku Slavku Zlatiču, sinu beramskega učitelja. Člani te organizacije so se dogovorili, da bodo pri parlamentarnih volitvah (24. marca 1929) nastopili aktivno. Ta aktivnost se je na Goriškem in Krasu kazala v tem, da so člani organizacije širili letake proti volitvam, medtem ko je bilo glede Pazina dogovorjeno, da bodo fantje streljali v zrak, da prestrašijo volivce, ko bodo šli v Pazin na volišče. (...).«

3

»Gortanov oče Franc Gortan je večinoma živel od zaslužka pri delu na cerkvenem premoženju. Gortanov oče je bil dober Hrvat. Vlade Gortan je bil kot otrok dobro vzgojen, pokvarilo pa ga je vojaško življenje v italijanski armadi, posebej v Libiji. (...) Po končani vojaški službi se je nekajkrat mudil v Zagrebu. Splošno je veljal za lahkoživca, vendar ni bil zloben. (...).«

4

»Pred volitvami so prišli tajni emisarji iz Trsta v Beram, da se z Beramci dogovorijo, kako bodo streljali. Ni dvoma, da so te zveze s tržaško organizacijo res obstajale. Tako sta v nedeljo, 7. aprila, torej po volitvah, s kolesom prišla v Beram Ferdinand Bidovec in Franjo Marušič. Že ob 7. uri zjutraj sta se ustavila pred cerkvijo in tam pustila kolesi. Ostala sta na pragu cerkve ter kakih deset minut opazovala dogajanje v cerkvi. Dolgo sta strmela proti spovednici, od koder sem ju videl. Pozneje sem zvedel, da sta spraševala po Živku Gortanu, ta pa je ravno tisti dan odšel v Trst. (...).«

5

»V šoli so potekali večerni tečaji, ki jih je vodil hrvaški učitelj Marko Zlatič, oče že omenjenega Slavka, ki je študiral v Trstu na konservatoriju in je vzdrževal zveze med tržaško organizacijo in beramsko celico. Dne 20. marca 1929 bi se moral tečaj zaključiti. (...) Živko Gortan mi je takrat povedal, da imajo v vasi tajno organizacijo; člani se medsebojno prepoznajo po posebnem znamenju. Vsak član ima dolžnost pridobiti novega člana. (...).«

dr. Milan Radošević

POGOVOR MIRJAM MUŽENIČ Z DR. MILANOM RADOŠEVIČEM

»BREZ SVOBODE NI RESNICE, BREZ RESNICE NI ZNANJA«

O TIGR-u v slovenskem in hrvaškem zgodovinopisju, fojbah, sodobnem odnosu do raziskovanja resnice in ohranjanja spoštljivega spomina

Še zadnje druženje v iztekajočem se koledarskem letu v Lipici je povabljenim članom Društva TIGR Primorske ponudilo ne le pohvale vreden obračun opravljenega dela z odmevno tematsko konferenco pred evropskimi poslanci v Bruslju, temveč tudi snidenje z znanci, sodelavci in prijatelji. V roko sva si segla tudi z uglednim gostom iz Pulja, doktorjem zgodovinske znanosti, izjemnim avtorjem dveh knjig in dolgega niza strokovnih člankov, avtorjem uspešnih programov, mednarodnih projektov, znanstvenih srečanj in še bi lahko naštevala. To je dr. sc. Milan Radošević, višji znanstveni sodelavec Hrvaške akademije znanosti in umetnosti Zavoda za zgodovinske in družbene znanosti v Reki na enoti Pulj. Dogovorila sva se za pogovor in ga – kljub številnim obveznostim sogovornika – tudi opravila.

Na Primorsko, v vrste Društva TIGR Primorske, vas je nedvomno pripeljala predanost zgodovini. Koliko vam je blizu tigrovsko delovanje, ki velja za prvi antifašizem v Evropi?

Mislím, da ni tako lahko opredeliti, kdo si lahko lasti naziv prvih antifašistov v Evropi. V Vodnjanu so karabinjerji v dogovoru s fašisti že 16. januarja leta 1920 napadli člane Delavske komore, pri čemer so bili ubiti trije krajani. Leto kasneje so se fašistom uprli kmetje iz istrske Proštine. Sledita tajni organizaciji Borba in TIGR, ki sta bili zagotovo bolj organizirani, delovali sta na širšem območju in dalj časa. Lepo je, da imamo tako »sladke skrbi« in da si vsak na nek način lasti pravico, da so se prav v njegovem kraju prvi uprli fašistični ideologiji in nasilju. Vendar pa je treba izpostaviti bistveno dejstvo, da so prav istrski Slovenci in Hrvati prvi občutili udarec fašizma samo zato, ker so pripadali drugi narodnosti, imeli svoj jezik in kulturo in so bili obravnavani kot manj vredni, »inorodni«. In prvi so se odločili, da se uprejo fašističnemu nasilju. Drugi narodi so to doživeli šele dve desetletji kasneje v drugi svetovni vojni.

Ta razgibana obdobja narodove zgodovine še vedno niso povsem razkrita, možnosti odkrivanja zgodovinskih dejstev in njihova obravnava prinašajo plodna tla raziskovalcem. Koliko je o TIGR-u znanega pri vas?

Na Hrvaškem je o TIGR-u, celo v zgodovinopisju, le malo napisanega, in še to večinoma v povezavi z Vladimírijem Gortanom. Vendar pa iz dokumentov, ki sem jih preučil v Osrednjem državnem arhivu v Rimu, jasno izhaja, da so bile povezave slovenskih članov TIGR-a in Borbe – pogosto jih omenjajo kot sinonime, čeprav sta to dve ločeni organizaciji – veliko globlje, kot smo do zdaj vedeli. To je tudi logično, saj so imeli iste cilje: neomajno borbo proti fašizmu in nato priključitev Jugoslaviji. O tem je nekoč pričal tudi tržaški študent Slavko Zlatić, rojen v Sovinjaku. Upam, da bodo slovenski in hrvaški zgodovinarji v bližnji prihodnosti tesneje sodelovali pri raziskovanju teh povezav.

Kakšno mesto ima TIGR v zgodovinopisju in kakšno med ljudmi? Mu Hrvati namenjate tolikšno pozornost in veljavo kot Slovenci?

Hrvaško zgodovinopisje se zagotovo ne more primerjati z dosežki sodobnega slovenskega zgodovinopisja o delovanju TIGR-a, pa tudi na splošno glede zgodovine antifašizma v medvojnem obdobju – ne po številu objavljenih del ne po novih spoznanjih, ki so rezultat dolgotrajnih raziskav v arhivih. Na Hrvaškem se s temi temami ukvarjajo večinoma istrski in reški zgodovinarji, medtem ko so jih v preostalem delu države, ki je bila takrat del Kraljevine SHS/Jugoslavije, pogosto obravnavali kot obrobne ali manj relevantne v primerjavi s prevladujočimi nacionalnimi in političnimi narativi, zaradi česar so jih zgodovinarji iz drugih regij dojemali kot nekaj skoraj »eksotičnega«.

Sami ste se odločili za članstvo v slovenskem društvu. Kaj pričakujete od teh vezi osebno in morda tudi na ravni sosednjih držav? So možnosti za povezovanje v korist objektivne zgodovine?

V Društvo TIGR Primorske so me povabili iz njegovega vodstva in vabilo sem z veseljem sprejel, saj menim, da moramo krepiti vezi in izkušnje med antifašističnimi organizacijami iz hrvaške in slovenske Istre, ki sta pod Italijo spadali v isto administrativno celoto in sta pod fašizmom delili podobno usodo. Čeprav sem že prej sodeloval s slovenskimi kolegi, me je prijetno presenetila visoka raven organizacije, številčnost članstva, kakovost publikacij in raznolikost dejavnosti, ki jih izvajajo. Prisotni so tudi v medijih, skrbijo za ohranjanje spomina na žrtve, ki so jih prebivalci Primorske – Slovenci in Hrvati – prestali v boju za svobodo.

Vendar moramo gledati širše, saj je bil antifašizem na tem območju idejno in nacionalno heterogen, zato ne smemo zanemariti vloge italijanskih antifašistov pa tudi komunistov. Prav zato je ključno, da naše sorodne organizacije iz Hrvaške, Slovenije, Italije in drugih držav nadaljujejo sodelovanje, saj prav ta raznolikost, ki jo antifašizem združuje pod skupnim praporom boja za svobodo in enakopravnost, predstavlja univerzalno vrednoto in civilizacijski temelj, brez katerega ni demokracije, dialoga in nenazadnje sodobne, združene Evrope.

V času tektonskih političnih sprememb postaja ohranjanje teh vrednot pomembnejše kot kadarkoli prej, zato je potreben skupen angažma za njihovo zaščito in promocijo.

Tigrovci ideoloških, političnih, kulturnih in drugih meja niso poznali. Vodila jih je želja po narodni obrambi proti fašizmu, ki je tako neusmiljeno teptal narod, njegov jezik, kulturo, pripadnost ... Bi zaslužili skupno oziroma celovito obravnavo?

V tem trenutku se mi zdi, da še nismo pripravljeni na celovito študijo o TIGR-u in Borbi. Toliko je zaslužnih, a premalo poznanih osebnosti, ki so delovale v teh tajnih organizacijah, da moramo najprej zbrati vse možne vire – dokumente, pričevanja, memoarsko literaturo – ter obdelati posamezna vprašanja, preden se lotimo skupne sinteze. V zadnjih desetletjih je bilo sicer veliko raziskanega, vendar menim, da to le potrjuje mojo tezo, da je pred nami še ogromno dela.

Morda bi lahko razmislili tudi o vzpostavitvi arhiva TIGR - Borba. Združeval bi gradivo, ki so ga zgodovinarji pridobili v arhivih od Rima do Beograda, od Trsta do Zagreba, pa tudi iz zasebnih zapuščin. Nedavno sem, na primer, po zasebnih poteh in prek potomcev uspel

pridobiti avdioposnetek v dolžini kar sedmih ur, ki ga je Živko Gortan posnel na temo Gortanovega procesa ter dolgotrajnega prestajanja zaporne kazni, ki jo je – tako kot številni drugi člani TIGR-a – preživel v italijanskih zaporih. Prav tako je zanimivo, da je celo v Sarajevu delovalo Društvo Gortan - Bazovica, o katerem vemo relativno malo.

Združevanje tega gradiva bi nam na eni strani omogočilo širši vpogled v našo antifašistično zgodovino, na drugi strani pa bi ohranili pomemben dokument nekega časa.

Istran Vladimir Gortan je tudi naš junak! S svojim delom ste mu pravo zgodovinsko mesto in težo pomagali postaviti tudi vi, skupaj s sodelavci.

Vladimir Gortan je simbol antifašistične Istre, prvi na smrt obsodeni Slovan in prebivalec Julijske Benečije. Tudi danes se njegovo ime izgovarja s spoštovanjem in ponosom. Po njem se imenujejo šole v Žminju, Bujah in na Reki, verjetno pa je tudi najbolj prisoten Istran v stradarijih istrskih mest in mestec. Zanimivo je, da imajo ulice z njegovim imenom tudi v Republiki Srbiji – v Novem Sadu in Beogradu.

Ne bom razkril nič novega, če

rečem, da mlajše generacije vse slabše poznajo dogajanje v Istri v prvi polovici 20. stoletja. In poznavanje Gortana pri tem ni izjema. Vendar je to veliko kompleksnejša tema, ki vključuje medije, družbena omrežja, izobraževalni sistem, vrednostne kategorije in državno politiko.

Z Vladimirjem Gortanom se ukvarjam že vrsto let. Pripravil sem drugo, dopolnjeno izdajo spominov najmlajšega Gortanovca Vjekoslava Ladavca (*Moji zatvori*, Pula 2019), objavil več znanstvenih in strokovnih prispevkov ter imel številna predavanja. Moj cilj je objaviti prvo znanstveno monografijo o Gortanovcih, njihovem sojenju in epilogu, ki bi na treh ravneh pojasnila:

motive njihove oborožene sabotaže fašističnega plebiscita,

družbene razmere v Istri in položaj Hrvatov ter Slovencev pod fašizmom v poznem obdobju dvajsetih let 20. stoletja,

mednarodne odnose v tem – lahko rečem – prelomnem trenutku, ko si je fašizem s kontroliranim plebiscitom zagotovil legitimiteto absolutne oblasti in nadzora.

Moj kolega, sociolog Renato Matić, s katerim sem vodil projekt *Stoletje evropskega antifašizma. Istra med lokalnim in globalnim*, je dobro opazil, da je bila »najdražja tragična zmeta« kolonialnih sil, predvsem Francije in Velike Britanije, v iluziji, da je mogoče s popuščanjem in dopuščanjem fašističnega nasilja omejiti njegov globalni zločinski pohod, ki je sledil. Torej ne gre zgolj za lokalni dogodek, ampak ga je mogoče in potrebno razumeti v širšem kontekstu. Nenazadnje je pri sojenju Gortanu pri Mussoliniju posredoval celo papež Pij XI., kar sem tudi dokumentiral v svojih raziskavah.

Izstopajoče zgodovinsko in prav tako mednarodno politično vprašanje vse do danes so tudi fojbe, ki izhajajo iz hrvaške Istre, iz Pazina. Fojbe, ki jih dediči italijanskega fašizma še vedno uspešno uporabljajo za svojo razlago preteklosti in prikazovanje sebe kot žrtev in ne rablja. Kako preseči to dolgoletno prakso?

Fojbe že več desetletij niso več tabu tema ne v hrvaškem ne v slovenskem zgodovinopisju. Gre za zgodovinsko potrjeno dejstvo, o katerem je treba govoriti objektivno in na podlagi dejstev. Da temu ni vedno tako, kot ste tudi sami opazili, dokazujejo določeni politični krogi, ki jim ustreza, da se žrtve fojb prikazujejo izključno skozi prizmo nedolžnih italijanskih žrtev, ubitih zgolj zato, ker so bili Italijani. To je očitna instrumentalizacija tragičnih dogodkov v politične namene, potencirana z nacionalističnimi vzgibi.

Nedavno sem imel čast predstaviti knjigo pokojnega italijanskega publicista in zgodovinarja Luciana Giuricina o antifašizmu v Rovinju in na Rovinjskem. Tako kot druge resne in nedavne študije na to temo tudi ta knjiga potrjuje, da so bili leta 1943 med usmrčenimi – poleg nekaj funkcionarjev in škvadristov – večinoma državni uslužbenci nižjega ranga, nekaj tudi nedolžnih. Vendar ne moremo govoriti o usmerjenem programu iztrebljenja Italijanov.

Ob teh strašnih dogodkih so hkrati obstajali številni primeri človečnosti med partizanskimi enotami in lokalnim prebivalstvom, ki so po kapitulaciji Italije 8. septembra 1943 pomagali italijanskim vojakom, jim zagotavljali hrano, zavetje in jih reševali pred nadaljnjo ne-

varnostjo.

Italijanska mainstream kinematografija je v zadnjih dvajsetih letih že posnela več igranih filmov na temo istrskih fojb in jih predvajala v najbolj gledanih terminih na programih nacionalne televizije. Njihova pripovedna osnova je vedno enaka: partizane prikazujejo kot krvnike, njihov boj kot zločinski ter kot splošno barbarsko obnašanje Slovanov v Istri do nedolžnih Italijanov, pri čemer povsem zanemarjajo fašistične zločine, ki so jim predhodili.

Povprečni Italijan, ki razumljivo nima potrebnega predznanja in – bodimo realni – tudi časa za branje zgodovinskih knjig, si na podlagi takšnih prikazov lahko ustvari zgolj poenostavljeno, enodimenzionalno podobo tragičnih dogodkov, ki jih je Istra doživela med drugo svetovno vojno, pa tudi v obdobjih pred in po njej. Ne vidim ničesar pozitivnega, kar bi lahko izšlo iz tega.

Ste avtor dveh zgodovinskih knjig in dolgega niza strokovnih prispevkov. Kljub »mladosti«, saj štejete le 42 let, so za vami številni uspešni programi, mednarodni projekti, znanstvena srečanja, vodenje in sodelovanje pri mnogih aktivnostih. Na katero opravljeno aktivnost ste najbolj ponosni?

Posebej ponosen sem na knjigo *Geneza antifašizma v Istri*. V istrskem primeru se je fašizem začel fizično manifestirati z Vodnjansko bitko, prvomajskim prelivanjem krvi v Pulju, požigom puljskega narodnega doma in znamenito klofuto Mussoliniju pred puljskim gledališčem. Bilo je leta 1920. Menim, da moramo vedno začeti pri izvoru, ko je Mussolini v Pulju izjavil, da morajo biti meje Italije Brenner, Snežnik in Dinaridi ter da verjame, da se

lahko žrtvuje 500.000 slovanskih barbarov za 50.000 Italijanov. Tako je predstavil svoj ekspanzionistični načrt, ki ga je dvajset let kasneje poskušal uresničiti s krvjo.

Neverjetno in nadrealno je, da je v današnji Italiji še vedno mogoče kupiti koledarje z njegovim likom v prosti prodaji, medtem ko Me-stni svet v Gorici zavrača odvzem njegovega naziva častnega občana. Menim, da moramo vedno analizirati procese, ki vodijo v konflikte, ter prepoznati njihove vzorce, saj ko izbruhne vojna, postane vsaka razprava nesmiselna.

Posebej me veseli, da je bila lani odprta obnovljena Spominska hiša narodnega heroja Joakima Rakovca v Rakovcih pri Baderni, katere koncept in postavitev sem zasnoval. Poleg znanstvenega dela je nujno ohranjati stik s publiko, s someščani, ki jim je mar, da zgodovina ne postane relativizirana ali revidirana brez znanstvene podlage. Včasih sem celo zavestno upočasnil svoje akademsko napredovanje v znanstvenih nazivih, da bi se lahko bolj posvetil popularizaciji znanosti s predavanji in drugimi programi, a mi nikoli ni bilo žal. Zgodovinarji bi morali biti v prvi vrsti v službi skupnosti.

Kako ocenjujete sodobni hrvaški odnos do skupne preteklosti, do NOB in njegove vloge v gradnji temeljev demokratičnega sveta? Delitve na prave in zavedene, na naše in vaše ... vztrajno dodajajo veter v aktualno družbeno realnost?

Antifašizem je vgrajen v Ustavo Republike Hrvaške in jasno določa temeljne vrednote, ki jih je treba spoštovati. Obstajajo politične opcije skrajne desnice ter določen manjši odstotek državljanov, nagnjenih k revizionizmu, ki bi radi preoblikovali ali celo izbrisali ta del iz ustave in iz učnih programov v šolah, pri čemer svoje videnje vsiljujejo s selektivno rabo dokumentov za izkrivljanje resnice. Revidiranje zgodovinskih dejstev na podlagi novih spoznanj je vedno dobrodošlo, vendar je revizionizem nekaj povsem drugega – dejstva se ciljno reinterpreterirajo ali popačijo z namenom politične manipulacije, opravičevanja preteklih zločinov ali namernega spreminjanja kolektivnega spomina.

Ljudje so se sicer večinoma naveličali političnih obračunavanj na relaciji ustaši – partizani, vse težje jim je »prodati« takšno vsebino v predvolilnih kampanjah. Kljub temu pa vemo iz zgodovine, tudi iz nedavne, da ekstremne situacije, gospodarske krize vodijo v skrajnosti ter iskanje krivca v obliki zunanjega ali notranjega sovražnika. Na takšni podlagi zelo dobro uspeva seme nacionalizma. Ne domišljam si, da lahko mi zgodovinarji tukaj bistveno spremenimo stanje, vendar je naša naloga, da prispevamo k razpravi in argumentirano zavračamo poskuse popačenja zgodovine, s katerimi se ljudem skuša vsiliti prepričanje, da ne obstaja alternativa (ultra)nacionalizmu.

Na srečo na Hrvaškem še vedno obeležujemo 22. junij kot dan antifašističnega boja, ki je hkrati državni praznik.

Bi k preseganju takega odnosa pripomoglo tudi to, da bi NOB našel mesto v šolskih izobraževalnih programih?

Verjamem, da bi to pomagalo. In ne le v učbenikih, temveč tudi skozi terensko poučevanje. Po končanem šolanju se učno gradivo hitro pozabi, saj je ogromno letnic in dogodkov, s katerimi se učenci prvič

srečajo. Njihovi dedki in babice so se rodili po drugi svetovni vojni, zato ni več tistega neposrednega stika in povezanosti z nekom, ki je te grozote doživel, kot je bilo to prisotno v moji generaciji.

Obisk muzejev ali spominskih centrov ter uporaba digitalnih tehnologij, ki so jim blizu, lahko predstavljajo kakovostno nadgradnjo učnega procesa. Ne bi se spuščal v podrobnosti, saj obstajajo strokovnjaki, učitelji in profesorji, katerih glas je treba poslušati.

Za konec še vprašanje – kakšen je vaš pogled na proslave s spoštljivim zgodovinskim spominom in na pomnike, spomenike tistega časa?

Povsem odkrit bom! Ko sem bil mlajši, se mi je to zdelo nekoliko dolgočasno – vedno isti govori istih oseb, predstavnikov antifašističnih organizacij. Komemoracij so se takrat, tako kot danes, večinoma udeleževali starejši ljudje. Bil sem razočaran, ker se mladim namesto polaganja cvetja ni omogočilo ali organiziralo nečesa, kar bi bilo prilagojeno njihovi starosti in bi jih pritegnilo k zanimanju za zgodovino domačega kraja. Danes pa menim, da so komemoracije izjemno pomembne, ne glede na to, kako obiskane so.

Spominske plošče in spomeniki predstavljajo kraje spomina – trajen opomnik na krhkost svobode in tudi na odgovornost, ki jo imamo vsi pri njenem ohranjanju. Pogosto se spomnim besed mojega pokojnega dedka Petra Radoševića, prvoborca, udeleženca NOB-a, ki je zaradi svobodoljubja prestajal kazen tako v italijanskih kot kasneje v jugoslovanskih zaporih (Goli otok): »Brez svobode ni resnice, brez resnice ni znanja.«

Mirjam Muženič

PADRIČE – GORTANOV ODMEV

Koordinacijsko združenje kraških vasi, Društvo TIGR Primorske in Odbor za proslavo bazoviških žrtev so v soboto, 8. novembra 2025, ob 96. obletnici skupnega sestanka članov Borbe in TIGR-a v gozdu Salcer pri Padričah pripravili slovesnost, s katero so se spomnili tega prelomnega sestanka primorskih protifašistov. 3. novembra 1929 so se namreč v kraški jami v gozdu Salcer v največji tajnosti zbrali člani organizacij Borba in TIGR ter se dogovorili za skupen boj proti vse bolj agresivnemu italijanskemu fašizmu. Sestanka v Padričah se niso uspeli udeležiti predstavniki iz Gorice. Sestanek je bil sklican, ker so fašisti le dobra dva tedna pred dogovorjenim srečanjem, natančneje 17. oktobra 1929, v Pulju ustrelili borbaša in pomembnega voditelja istrskega odpora Vladimirja Gortana. Sestanek v pečini je vodil Vekoslav Španger, vsi prisotni pa so se dogovorili, da se bodo še bolj odločno uprli fašizmu, katerega načrt je bil izbris prisotnosti Slovencev in Hrvatov znotraj rapalske meje.

Slovesnost se je začela s tradicionalnim pohodom v gozdu Salcer, ki na južni strani nudi čudovit razgled na celoten Tržaški zaliv vse do obzorij Istre. Pred obeležjem oz. spominskim kamnom, ki je bil že večkrat tarča vandalskih napadov in je zdaj obnovljen, je uvodoma zaigrala godba Viktor Parma iz Trebč.

Ob spomeniku je bila postavljena nova dvojezična informacijska tabla, ki obiskovalcem dobro obiskane turistične poti po gozdu Salcer pojasnjuje, kaj se je na tem mestu zgodilo leta 1929. Tablo so odkrili Karlo Grgič, ki skrbi za spomenik, Miran Dolhar, vodja Območne enote Tržaška, in predsednik Društva TIGR Primorske Gorazd Humar, ki je prisotne tudi pozdravil v imenu društva.

Glavni govornik na slovesnosti je bil tržaški zgodovinar in velik poznavalec primorskega protifašizma Milan Pahor, ki je opisal zgodovinske okoliščine, ki so pripeljale do skupnega srečanja borbašev in tigrovcev. Poudaril je povezanost istrskih in tržaških protifašistov, posebej še po tem, ko je bil ustreljen Vladimir Gortan. Sestanku so sledile številne akcije borbašev, ki so posledično pripeljale do 1. tržaškega procesa z ustrelitvijo štirih junakov na bazoviški gmajni.

Slovesnosti je sledilo prijateljsko druženje pohodnikov in vseh udeležencev slovesnosti.

V Padričah so ob spomeniku postavili informacijsko dvojezično tablo.

POMNIKI

PINCE MAROF JE ŽE 100 LET DOM PRIMORCEV IN ISTRANOV

Besedilo: Vanda Kovač

Aprila 2025 je minilo 100 let od naselitve vasi Pince Marof, kamor so se naselili naši predniki s Primorske iz različnih krajev: Opatjega Sela, Grgarja, Bilj, Vipave, Kobarida, Vipolž in z Banjske planote. Istrani so prišli iz hrvaškega dela Istre, in sicer iz krajev Slum, Kanfanar, Lovreč ter po ena družina iz Buzeta, Žminja, Vižnjana, Orbaničev, Pule, Portoreja in Gospodi.

Priseljevanje je potekalo od leta 1925 do leta 1934. V takratno naselje – Pince kolonijo – se je priselilo 51 družin z 236 družinskimi člani. To so bili ljudje, ki niso imeli ničesar: bili so brez doma, denarja, zemlje, semen, gnojil, orodja, obleke in hrane. Bili pa so zavedni Slovenci in Hrvati – domoljubni, delovni in vztrajni. Prišli so z ozemlja, ki je bilo priključeno fašistični Italiji, zatekli so se v Kraljevino SHS ter se tu naselili. Na skrajnem severovzhodu Slovenije, v Prekmurju, so si zgradili hiše, večinoma iz blata in slame.

Sosednja vas Benica je bila naseljena jeseni 1922. Naselili so jo Slovenci z Goriškega, iz Solkana, Pevme, Tomaja, Mirna, Čepovana in Kojškega ter iz okolice Gorice, skupaj 33 družin. Vsi so prišli iz vojaškega taborišča Strnišče pri Ptujju. Sami so si postavili lesene barake iz lesa, ki so ga pripeljali iz Strnišča.

Ti ljudje so preživel deset let taborišč. Nekateri na Češkem, v Avstriji, nato v Strnišču (današnjem Kidričevem). Nazadnje so bili tri leta izgnani v Sárvár na Madžarskem. Trpeli so pomanjkanje in doživljali ponižanja. Kljub vsemu so preživel in večina je ostala tu.

31. maja smo krajani Krajevne

skupnosti Pince Marof - Benica in člani Društva Primorci in Istrani v Prekmurju, društva za ohranjanje tradicije, pripravili proslavo ob 100. obletnici vasi. Prisotni so bili številni rojaki s Primorske, med njimi predsednik Zveze združenj borcev za vrednote NOB Slovenije Marijan Križman, člani Društva TIGR Primorske s predsednikom Gorazdom Humarjem, predstavniki Zveze borcev za vrednote NOB Senožeče, predstavniki Združenja borcev za vrednote narodnoosvobodilnega boja Sežana in okolice, Zlatko Martin Marušič, dolgoletni predsednik KS Opatje Selo, Jordan Kodermac ter gostje iz Pomurja: predstavniki Šiftarjeve fundacije, koordinacije domoljubnih in veteranskih organizacij Pomurja, dr. Marko Sraka z Ministrstva za kulturo, poslanec Državnega zbora RS Darko Krajnc (ki se je ta dan vpisal v Društvo TIGR Primorske), podžupana Občine Lendava ter drugi ugledni gostje. Slavnostni govornik je bil upokojeni generalmajor Slovenske vojske Ladislav Lipič, tudi naš rojak, Marofčan.

V kulturnem programu so nastopili številni gostje: folklorna skupina Društva Slovencev RS Triglav iz Banja Luke (BiH), Godba veteranov Štajerske Ervina Hartmana, učenci Glasbene šole Lendava, Mala vokalna skupina Lindua, praporščaki domoljubnih in veteranskih organizacij, Mia Krajnc in Maša Pamič. Za glasbo sta skrbela Duo Matej Band. Moderatorica in voditeljica programa je bila Nataša Tomšič.

Številno občinstvo – domačini, nekateri bivši krajanji (prisotni so bili iz bližnje okolice, Lendave, Murske Sobote, Maribora, Ljubljane, Beograda, Nemčije in celo Avstralije) ter visoki gostje – je nagovorilo več povablencev, ki so nas obdarili s sliko, avtentično Černetovo tamburico, kraškim pršutom in vinom. Prireditvev je potekala v šotoru na nogometnem igrišču. Vse prisotne smo tudi pogostili.

Obletnico vasi smo obeležili tudi z izdajo zbornika *Pince-Marof: 1925–2025*.

Društvo Primorci in Istrani v Prekmurju deluje od leta 2010. Člani se posvečamo predvsem ohranjanju tradicije in vrednot, ki so zaznamovale naše prednike. V Sloveniji in v tujini, predvsem tam, kjer živijo Slovenci in potomci Primorcev, promoviramo naše društvo. Ohranjamo stike z različnimi društvi in krajevnimi skupnostmi

s prireditvami in z obiski ter promocijo knjig, ki opisujejo življenje naših prednikov: *Od Soče do Mure, Benica, Usoda naših dni, Nikjer doma* in najnovejše *Pince-Marof*. Sodelujemo tudi pri promociji dokumentarnega filma *Nonina štorja* režiserja Tadeja Čaterja ter pri vsakoletnem tekmovanju v kuhanju brezmesne mineštre na prostem, ki poteka tretjo soboto v juniju. Naša naloga v prihodnje bo navezati stike tudi z občinami in kulturnimi društvi hrvaške Istre.

9. junija smo se člani Društva Primorci in Istrani predstavili v Trstu, v prostorih Kru.t APS Zveze kulturnih društev. Ogledali smo si Narodni dom, popili kavo v najstarejši tržaški kavarni in se peljali z Openskim tramvajem, ki na delu proge deluje kot žična vzpenjača. Na poti smo se ustavili tudi v Postojni, kjer nas je sprejela članica TIGR-a in naša dolgoletna znanka Bruna Olenik, vodja Območne enote Postojna - Pivka in članica upravnega odbora Društva TIGR Primorske, ter nas v imenu TIGR-a tudi pogostila. Z Društvom TIGR Primorske sodelujemo že od ustanovitve našega društva. Udeležili so se več proslav v Lendavi (predvajanje dokumentarnega filma *Ekso-dus Primorcev* režiserja dr. Uroša Lipuščka) in na Pince-Marofu (90-letnica Benice in Pince-Marofa, 100-letnica Benice ter zdaj 100-letnica Pince-Marofa, ki je najmlajša vas v občini Lendava), prav tako pa se mi udeležujemo dogodkov v Postojni in na Nanosu. Nekaj posameznikov se je pridružilo Društvu TIGR Primorske. Vežejo nas večletni pristni stiki, za katere se obojestransko trudimo, da jih negujemo. Veseli smo vsakršnega srečanja in pogovorov.

Govor častnega občana Občine Lendava Ladislava Lipiča ob 100. obletnici vasi Pince Marof

Spoštovani sovaščani »Marofčani«, spoštovani »Benečani«, spoštovani gospod župan Janez Magyar, spoštovani predsednik Društva TIGR in predsedujoči Koordinaciji domovinskih in veteranskih organizacij gospod Gorazd Humar, spoštovani predsednik Zveze borcev za vrednote NOB gospod Marjan Križman, predstavniki KODVOS in spoštovani organizatorji današnje slovesnosti ob 100. letnici naše vasi Pince Marof, dragi gostje iz Primorske in slovenske Istre, prijatelji!

Z globokim spoštovanjem in iskrenim ponosom danes stojim pred vami in z vami, da skupaj zaznamujemo za usako skupnost izjemno pomemben mejnik – 100 let vasi Pince Marof. To ni le stoletnica nekega kraja na zemljevidu. To je stoletnica poguma, preživetja, neomajne volje in človeške dostojanstvenosti.

Pred sto leti so sem prišli ljudje, ki jih je zgodovina pregnala z njihove zemlje. To poimenovanje sem imel priložnost v zadnjem desetletju slišati večkrat. Vendar bodimo natančni: reči, da jih je pregnala zgodovina, je krivično do vseh, ki so morali zapustiti svoja ognjišča. V zgodovinskem okvirju je bila prelomnica mirovna pogodba, podpisana v Rapallu novembra 1920, ki je primorskim Slovencem prinesla veliko trpljenja. Zaradi navedene pogodbe je namreč kar tretjina slovenskega ozemlja po prvi svetovni vojni prišla pod Kraljevino Italijo. Danes mnogi pozabljajo, da je bila takratna meja potegnjena čez Triglav, za Postojno ter pri Ilirski Bistrici. V Italiji se je po nekaterih podatkih takrat znašlo preko 600.000 Slovencev in Hrvatov. To je bila neke vrste nagrada Italiji, ki je sredi vojne prestopila iz enega tabora v drugega in so zato s strani zahodnih velesil bili nagrajeni z ozemlji, ki niso bila njihova.

(Ampak naj nas ne čudijo prestopi iz enega tabora v drugega. Danes so prestopi zaradi različnih »nagrada« nekaj samoumevnega, še posebej v našem strankarskem življenju.)

Ko je Italija z Rapallom tudi uradno dobila uso Primorsko, se je nadaljevalo etnično čiščenje in pravi kulturni genocid. Ko je leta 1922 fašizem prevzel oblast v državi, je začeto etnično čiščenje in kulturni genocid le nadaljeval nadvse drastično in seveda uzakonjeno. Vse, kar je fašizem počel kot režim, je počel v imenu takratne italijanske države. Torej, nasilje je bilo res fašistično, a je bilo to tudi državno nasilje, ki je iz Primorske pognalo več tisoč ljudi!

Spoštovani, v zelo strnjeni vsebini sem želel povedati, da s Primorske in Istre Slovenci niso prišli v Prekmurje in druge slovenske kraje le zaradi iskanja boljših pogojev za življenje. Prišli so, ker so bili pregnani in ker so želeli ohraniti svoj jezik, kulturo in tudi svoja življenja. Te selitve so se dogajale med letoma 1921 in 1932, ko so okoli 1300 Primorcev in Istranov naselili v jugovzhodni del Prekmurja. Tu, na tem koščku Prekmurja, so našli nov začetek. A ta začetek ni bil lahek. V sebi so nosili izgubo doma, prijateljev, zemlje in posebnega primorskega ter istrskega načina življenja. Vendar so v sebi nosili in v Prekmurje prinesli upanje. In prav to upanje je bilo tisto seme, iz katerega sta zrasli tako Pince Marof kot tudi Benica.

Vendar je zgodovina ponovno poskrbela, da se je mirno življenje v Prekmurju, tako kot v vseh ostalih krajih takratne države, spremenilo. Med drugo svetovno vojno so številni prebivalci vasi doživeli najtemnejše plati zgodovine – deportacijo v taborišče Šarvar na Madžarskem. Tam so trpeli, bili ponižani, a niso izgubili dostojanstva. Nosili so svojo identiteto s seboj kot neuničljiv ščit. In danes smo tu, da njihovemu trpljenju damo glas, njihovi žrtvi pa spoštovanje, ki si ga zasluži.

V času svojega službovanja kot VP RS na Madžarskem sem imel priložnost sodelovati pri obnovi pokopališča v Šarvarju na Madžarskem, kjer so večni počitek našli tudi predniki mojih sovaščanov.

Ne pozabimo pa na še eno vojno, v kateri smo bili udeleženi prebivalci tudi naše vasi in seveda ostalih pomurskih in slovenskih krajev. To je vojna za samostojno Slovenijo leta 1991, sicer kratka, pa vendar lahko danes rečemo, da je bila krona zgodovinskega loka uporništvu slovenskega naroda, ki nam je zagotovila lastno državo.

Spoštovani zbrani!

V teh stotih letih je vas Pince Marof postala nekaj več kot samo kraj bivanja. Postala je dom za tiste, ki so prišli, in dom za njihove potomce. Postala je kraj spomina, a tudi kraj upanja. In pri tem ima

posebno vlogo Društvo Primorcev in Istranov v Prekmurju, ki več kot desetletje skrbi, da se zgodovina ne pozabi, da se zgodbe ne izgubijo in da kultura naših prednikov še naprej živi – v jeziku, pesmi, praznikih in ljudeh. Kot nekdanji vojak in general vem, da je narod močan toliko, kolikor je močan njegov spomin. In vas Pince Marof je primer skupnosti, ki spomin ne le ohranja, ampak iz njega črpa moč. To je darilo preteklosti naši skupni prihodnosti.

Dragi mladi, vi ste tisti, ki boste nosili baklo naprej. Nosite jo z dostojanstvom. Spoznajte zgodbe svojih non in nonotov. Poslušajte, kaj govorijo. V vsaki njihovi besedi je del naše skupne zgodovine. In naša vas je dokaz, da je moč preživetja in napredka v enotnosti, kulturi in spominu.

Spoštovani vsi, danes je v Pince Marofu zbrana Slovenija v malem. Od zahoda do vzhoda, od severa do juga. Veliko nas je zapustilo vas, v kateri smo preživeli svojo mladost. Življenje na in blizu meje s sosednjo Madžarsko ni predstavljalo le ovire, pač pa je nudilo tudi priložnosti in nas bogatilo. Mogoče smo ravno zaradi pogojev, v katerih smo odrasli, bolj dojemljivi in tudi občutljivi do krivic, ki so se in se še dogajajo ljudem, ki so celo življenje trdo delali, danes pa so odrinjeni na rob preživetja. Danes, ko imamo lastno in samostojno državo, pozabljamo na tiste, ki so jo gradili skozi stoletja: eni s knjigo in peresom, drugi tudi z orožjem. Ljudje, s katerimi sem živel, so preživeli dve svetovni vojni v svojem dvajsetem stoletju. Bili so preganjani, preseljevani, nekateri tudi trpinčeni in ubiti. Kot otrok, ki je živel z njimi in med njimi, tega takrat nisem vedel. Tudi ko so se o tem pogovarjali, sem bil premlad, da bi razumel. Šele leta kasneje sem dojel vso tragiko in veličino ljudi, med katerimi sem živel. Danes, ko v vlogi predsednika ZVVS obiskujem naše organizacije tudi na Primorskem, s ponosom govorim o Pince Marofu in Benici, kjer sem živel skupaj z njihovimi predniki.

Danes govorim tudi kot častni občan Občine Lendava, kar mi je še posebej v veliko čast. Z nami je tudi župan naše občine, ki se mu iskreno zahvaljujem za vso pozornost, ki jo namenja svojim častnim občanom z vabili na vse pomembne prireditve, katerih pa se velikokrat ne morem udeležiti. Verjamem, da boste tudi v vašem društvu, Društvu Primorcev in Istranov v Prekmurju, deležni vse podpore, ki jo lahko tako župan kot svetniki v okviru svojih pristojnosti nudijo.

Ob tej slavnostni priložnosti, ob stoletnici vasi Pince Marof, izrekam iskrene čestitke vsem vam, ki skrbite za to, da duh skupnosti ne ugasne. Čestitka velja vsem tistim, ki skrbite za ohranjanje spomina na vsa zgodovinska obdobja, v katerih so se naši predniki borili za svoj jezik, kulturo in ozemlje, predvsem pa za svobodo ter postopno gradili temelje naše samostojnosti.

Poklanjam se tistim, ki jih danes ni več med nami, a so s svojo voljo, delom in pogumom tlakovali pot, po kateri danes hodimo!

OCIZLA – KO SE CELA VAS SPOMINJA DOMAČIH TIGROVCEV

Ocizla je manjši kraj na kraškem obrobju proti morju nedaleč od Kozine. Je razmeroma majhen in nepoznan kraj, a je to vseeno kraj z velikim srcem. Vsako leto se na krajevem prazniku, in tako je bilo tudi letos, v soboto, 7. junija, na slovesnosti zbere praktično cela vas z vsemi prebivalci, ki se

poklonijo spominu na protifašistično organizacijo TIGR in domačim, ki so bili člani te organizacije. Sam krajevni praznik je razdeljen na več spremljajočih dogodkov. Prične se s polaganjem vencev pred spomenik krajevnim tigrovcem, ki so v največji tajnosti delovali v vasi in njeni okolici ter izvajali protifašistične akcije. Širili

so slovensko literaturo v času italijanskega fašizma, ko so se otroci v šoli smeli učiti izključno v italijanskem jeziku, in tudi v vasi ni bilo dovoljeno govoriti drugače kot po italijansko. Slovesnosti pred spomenikom se je poleg krajanov in članov društva z društvenim praporom udeležil tudi društveni praporščak Bojan Orešnik. Najmnožičnejši del praznika je pohod po skrivnih poteh, ki so jih uporabljali tigrovci. To je pot, polna kraških pojavov in znamenitosti. Pohoda se je udeležilo predvsem veliko mladih in osnovnošolcev. Udeležilo pa se ga je tudi veliko članov Društva TIGR Primorske, ki jih je vodil Marijan Suša, vodja Območne enote Kras - Brkini.

Krajevni praznik organizira krajevno ŠKTD Zveza Ocizla v sodelovanju z Društvom TIGR Primorske, ki je na posebni stojnici med krajane razdelilo večje število knjig s tematiko zgodovine TIGR-a ter izvodov glasila *Primorski rodoljub*. Na sami slovesnosti pod prireditvenim šotorom so sodelovali Pihalni orkester Breg - Dolina, pevski zbor Bertoki iz Koprater učenci osnovne šole v Ocizli. Prisotne je uvodoma pozdravila županja Občine Hrpelje - Kozina Saša Likavec Svetelšek, ki je v svojem izrazito domoljubnem nagovoru spomnila na varovanje spomina na protifašistično gibanje TIGR ter poudarila pomen negovanja tega spomina v današnjem času, hkrati pa je obsodila reinterpretacije polpretekle zgodovine, ki se v današnjem času prepogosto pojavljajo. Slavnostni govornik je bil tržaški zgodovinar in predsednik Odbora za proslavo bazoviških junakov Milan Pahor, ki je nanizal več dogodkov v Italiji, ki oživljajo spomin na fašizem in se dogajajo tudi v našem vsakdanjem okolju. Poudaril je, da je v mestih, kot sta Gorica in Trst, pa še v mnogih drugih mestih v

Italiji, Mussolini še vedno častni meščan teh mest in nič ne kaže, da bi se to kaj spremenilo. Slovesnosti v Ocizli se je udeležil tudi predsednik Društva TIGR Primorske Gorazd Humar. V občini Hrpelje - Kozina, točneje v samem centru Kozine, stoji spomenik tigrovcu dr. Jožetu Deklevi, ki ga je Društvo TIGR Primorske postavilo že leta 1999. Jože Dekleva je bil eden od šestih ustanoviteljev protifašistične organizacije TIGR, ki je bila septembra 1927 ustanovljena na Nanosu.

SPOMINSKA SLOVESNOST OB 105. OBLETNICI POŽIGA NARODNEGA DOMA V TRSTU

Jadranka Šturm Kocjan, podpredsednica Društva TIGR Primorske, in Miran Dolhar, vodja Območne enote Tržaška, sta se 12. julija 2025 udeležila spominske slovesnosti ob 105. obletnici požiga Narodnega doma v Trstu. Osrednji govorec je bil Walter Coren, podpredsednik Fundacije Narodni dom, ki je opisal dogodka v času požiga, spomnil na 80. obletnico osvoboditve in izrazil

pričakovanja glede čimprejšnje vrnitve stavbe v roke Slovencev.

POŽIGA NARODNEGA DOMA V TRSTU SMO SE SPOMNILI TUDI V KOPRU

Besedilo: Vesna Tomc Lamut*

V soboto, 12. julija, je OE Slovenska Istra Društva TIGR Primorske v Kopru pripravila manjšo slovesnost, na kateri smo obeležili 105. obletnico fašističnega požiga Narodnega doma v Trstu. Ob panojih, postavljenih v Hlavatyjevem parku, so se mimoidoči lahko seznanili z zgodovino tigrovskega gibanja in prvimi uporniki proti fašizmu, na prireditvi pa smo sodelovali Vesna Tomc Lamut s krajšim govorom, gledališki igravec Rok Matek z recitacijo dveh Kosovelovih pesmi in pevka Žanin Čopi, ki je zapela himno *Vstala Primorska* in k petju pritegnila vse prisotne.

Govornica je spomnila na okoliščine in čas nastanka Narodnega doma ter poudarila njegov pomen za Slovence v Trstu in širše. Zgrajen je bil še pod Avstro-Ogrsko monarhijo s pomočjo

premožnejšega sloja slovenskih meščanov in Tržaške hranilnice in posojilnice. Načrte zanj je naredil arhitekt Maks Fabiani, uporabi pa je bil predan leta 1904. Kmalu je postal središče vsega kulturnega in družabnega življenja v mestu. V času po 1. svetovni vojni, ko je Primorska z Istro in Dalmacijo pripadla Kraljevini Italiji, pa sta nastajajoči fašizem in njegov vodja Benito Mussolini Primorce in Istrane želela iztrebiti, asimilirati, izgnati, poitalijančiti ... Posebej Narodni dom je bil Italijanom trn v peti, zato se je 13. julija 1920, po veliki fašistični manifestaciji na bližnjem

trgu, razburjena množica napotila proti njemu, vdrla v spodnje prostore, jih polila z bencinom in zanetila požar. Stavba je pogorela do tal; ogenj je uničil središče, srce tržaških Slovencev.

Ta ogenj in Narodni dom v Trstu pa sta posledično postala simbol upora proti fašizmu, kar se je pokazalo v času med obema vojnama, posebej pa med drugo svetovno vojno v našem narodnoosvobodilnem boju. Prvi uporniki proti fašizmu v Evropi so bili prav tigrovci, pripadniki različnih antifašističnih gibanj Slovencev v Julijski krajini, ki so se na različne načine borili pro-

ti raznarodovanju primorskih Slovencev in Istranov. Veliko jih je bilo ubitih, veliko zaprtih in mučenih. V Kopru je tamkajšnja kaznilnica služila kot preiskovalni zapor in v njej so zasliševali ter mučili tudi številne tigrovce, obsojence na prvem in drugem tržaškem procesu; med njimi so bile tudi kasnejše bazoviške žrtve.

Pred spomenik, postavljen pred ostanke karabinjerske postaje v Semedeli, v kleti katere je bila mučilnica, smo položili cvetje v spomin njim in vsem žrtvam fašizma po svetu.

Govor Dušana Jelinčiča ob 60-letnici smrti Zorka Jelinčiča 29. 6. 2025 na Črni prsti

Drage planinke in planinci, Primorci, prijatelji in znanci. Počaščen sem, da se lahko z vami spominjam 60-letnice smrti Zorka Jelinčiča, mojega očeta, in skoraj enake obletnice, ki jo bomo obhajali prihodnje leto – odprtja obnovljene kočice na Črni prsti, ki je z leti postala izjemno priljubljena izletniška točka za planince z vse Slovenije in tudi od drugod. Ponosen sem predvsem, da ste tedaj krajevni planinci – in to je pomembno poudariti – kočico posvetili Zorku Jelinčiču, kar takrat nikakor ni bilo samoumevno.

Ne smemo namreč pozabiti, da so prav tedaj občinski veljaki v Novi Gorici odločali, da bi Jelinčiču posvetili ulico, pa se je oglasil neki krajevni režimski predstavnik, ki idejno nikakor ni bil osamljen, rekoč, da si Jelinčič ulice ne zasluži. Razlogi so bili sicer zaviti v birokratski žargon, v bistvu pa je šlo za to, da ni bil komunist in torej režimski človek. Tedaj so na odločitev občinskega sveta z vso močjo udarile izjemno pomembne krajevene osebnosti, na čelu s pisateljem Francetom Beukom, ki so ogorčeno in prizadeto trdile, da bi si Jelinčič zaslužil ne samo ulico, ampak tudi spomenik. A bilo je prepozno in na ulico je bilo treba čakati vse do leta 2000, ko je prišlo do uresničitve tedanjega predloga. In še več – v po njem poimenovani središčni ulici so mu postavili tudi doprni spomenik. A to je že druga zgodba.

Naša realna zgodba pa je, da se tedanji planinci s Tolminskega niso prestrašili politike in njenih voditeljev. Dejali so, da je Zorko Jelinčič najprimernejše ime za to planinsko postojanko, saj je v teh krajih in teh hribih uveljavil svojo vodstveno vlogo pri tajni narodnoobrambni revolucionarni organizaciji TIGR, ki še danes – in to poudarjajo tudi zgodovinarji – predstavlja eno prvih množičnih in organiziranih protifašističnih organizacij v Evropi.

Govorim o organizaciji, ki je dala vrsto herojev, začenši z bazoviškimi junaki, ki so ustvarjali tisto, kar je postala današnja Slovenija: suverena in v svetu spoštovana država. Jelinčič je bil glavni in prvi ustanovitelj te organizacije, ob tem pa ne smemo pozabiti, da je slovenska vlada prav te dni na usedržavni ravni – potem ko je že leto 2026 posvetila velikemu pesniku Srečku Kosovelu – še naslednje leto, leto 2027, posvetila prav TIGR-u.

Zato je bila izbira planincev

Dom Zorka Jelinčiča na Črni prsti

pred 60 leti povsem naravna, a še enkrat poudarjam: bila je pogumna, saj tedanji režim ni gledal naklonjeno na TIGR, ker bi mu s priznanjem te organizacije odvezel primat pri uporabi proti fašizmu in nacizmu.

Stvari so se potem postopno spreminjale po naravni poti. Ko so leta 1986 v Podmelcu v Baški grapi postavili Jelinčiču spominsko ploščo, ni bil prisoten niti en krajevni politik, a časi so se neizbežno jasnili. Ko je na Nanosu leta 1994 tedanji predsednik Milan Kučan odkril ploščo tigroucem, sta ta organizacija in z njo njen ustanovitelj Zorko Jelinčič dobila svojo apoteozo, ki še danes upravičeno traja, saj je bil TIGR predhodnik narodnoosvobodilnega boja in torej idejni postavljalac temeljev današnje države Slovenije.

Toliko o tem. Zdaj pa k svetlim spominom.

Čeprav sem bil tedaj še otrok, sem se avgusta 1966 udeležil otvoritve te koče. Bilo je neverjetno slavlje – planinci so se zgrinjali od usepovsod, dosti je bilo tudi zamejcev. Spominjam se predvsem, da so ob osrednji svečanosti prisotni zasedli vse bližnje in daljne koticke po travnatih zaplatah okrog koče. Spominjam se tudi osrednjega govornika, pesnika in kulturnika Ludvika Zorzuta, ki je kar iz rokava stresal svoje resne in šaljive rime, pa tudi vseh ostalih: eni so bili, kot se za krajevne upravitelje spodobi, smrtno resni, drugi bolj sproščeni. Spominjam se tudi, kako so se po koncu slavja vile kolone planincev navzdol, v vse smeri, tako da so večkrat, kot pri množičnih tradicionalnih planinskih pohodih, nastali celo večji zastoji.

Spominjam se nadalje, da sem na slavlje prišel dan prej in da sem ob mraku tik pred spanjem stopil pred kočo ter si ogledoval krasoto te pokrajine. Kot da bi gledal film Na svoji zemlji, ko protagonist, partizan Sova, vznemirjen reče: »Glej jo, našo Grapo! Baška grapa!« In to so tudi prve zvočne besede, ki jih slišimo v tem prvem slovenskem celovečernem filmu sploh.

In res je zelo simbolično, da so ta film snemali prav tukaj, saj se je prvi upor porodil v teh dolinah, hribovih in grapah. In že tedaj sem kot otrok pomislil, da so to njegovi hribi, čeprav takrat seveda še nisem vedel, da je prav preko tega dolgega slemenca, imenovanega Peči, ki ločuje Primorsko od Gorenjske in je nekoč predstavljalo del tiste krivične rapalske meje, proti kateri se je Jelinčič boril, moj oče organiziral nošnje materiala – predvsem knjig, propagandnega gradiva, učbenikov, pesmaric in časopisov, kdaj pa kdaj tudi orožja – iz Jugoslavije v fašistično Italijo, ki je tedaj prepovedala vse, kar je dišalo po Slovincih.

Prav v teh hribovih se je uveljavil mit o Primorski kot uporni deželi, čeprav seveda ne smemo pozabiti, da se je ta začela že s kmečkimi punti. Ali kot šaljivo poje naš primorski kantavtor Iztok Mlakar, da so bili že naši nonoti »zelo nervozni«. In prav zato je danes Primorska lahko zgled celotni Sloveniji pri uveljavljanju narodnostnih pravic in boju proti krivicam, saj ima žal za sabo dolgo in krvavo izkušnjo. Prav preko teh hribov so potekale tigrovske poti, saj so se tod mnogi Slovenci zaradi neznosnega položaja iz fašistične Italije umaknili – no, recimo bobu bob: zbežali – v Jugoslavijo. Zorko Jelinčič pa se ni umaknil, da bi še naprej vodil odpor, zato pa je to pokončno odločitev plačal z devetimi leti trde ječe in tremi leti konfinacije.

Zato menim, da ni primernejše koče kot te na Črni prsti, ki bi jo lahko posvetili Zorku Jelinčiču. Po drugi strani pa si upam trditi, da tisti, ki so tedaj odločali, niso mogli izbrati boljšega imena. Celo lahko jim je bilo odločati – imeli so na dlani tako močno osebnost, da je bila izbira samoumevna. Upravljavci te priljubljene postojanke so lahko ponosni, da je njihova koča posvečena takemu človeku, domačinu, ki so ga vsi poznali in spoštovali.

Letos se torej spominjamo 60. obletnice Jelinčičeve smrti, ki pade natanko na 13. julij – čez dva tedna, simbolično na dan požiga Narodnega doma v Trstu. Kmalu pa bomo proslavili tudi 60. obletnico poimenovanja te koče po njem. Upajmo, da bomo lahko proslavljali še najmanj drugih 60 in 60 in 60 in še 60 let – in da ne bomo več potrebovali Zorka Jelinčiča, da vodi upor proti drhali, ki si je hotela krivično prilastiti našo zemljo.

RECITAL V SPOMIN NA BAZOVIŠKE ŽRTVE V KOPRU

Območna enota Slovenska Istra je 5. septembra 2025 pripravila v Mali loži v Kopru tradicionalen, že peti recital, posvečen 95. obletnici usmrtnitve bazoviških junakov – Ferda Bidovca, Zvonimirja Miloša, Franja Marušiča in Alojza Valenčiča, ki so bili obsojeni na smrt na fašističnem sodišču na prvem tržaškem procesu 6. septembra 1930. Spominska slovesnost je bila posebej posvečena Antonu Gropajcu, soborcu bazoviških junakov. Na recitalu so nastopali Rok Matek, Vesna Tomc Lamut, Žanin Čopi, Blažka Šifrer in Peter Beltram. Za scenarij in režijo je poskrbela Renata Vidič. Prisotne je nagovorila vodja območne enote Jadranka Šturm Kocjan. Recitala se je udeležilo okoli 55 obiskovalcev.

Govor Jadranke Šturm Kocjan na recitalu v Kopru 5. 9. 2025

Spoštovane tovarišice in spoštovani tovariši, gospe in gospodje, cenijeni obiskovalci, lepo pozdravljeni.

Spettabili signore e signori, compagni e compagne, un benvenuto a tutti i presenti.

Nocoj smo se zbrali, da na tradicionalnem, že petem recitalu posvetimo spomin bazoviškemu junakom, ki so padli pod streli 56 fašističnih črnostrajčnikov na bazoviški gmajni pred 95 leti, 6. septembra 1930 ob 6.43 uri. Posebno pozornost pa bomo namenili tudi Antonu Gropajcu, soborcu bazoviških junakov. Na podlagi sodbe italijanskega fašističnega posebnega sodišča so bili na prvem tržaškem procesu, ki je potekal med 1. in 5. septembrom 1930, na smrt obsojeni štirje mladi člani tajne organizacije Borba: Ferdo Bidovec, 22 let, Zvonimir Miloš, 27 let, Franjo Marušič, 24 let, in Alojz Valenčič, 34 let.

Fašistični režim je proces spremenil v spektakel. Četverica bazoviških junakov je bila skupaj z drugimi tigrovci in borbaši postavljena pred sodišče, ki si je pravico za sojenje prisvojilo na podlagi zakonov, napisanih z namenom zatiranja. Proces ni bil iskanje resnice – bil je inscenirana predstava, namenjena utrditvi fašistične oblasti in zastraševanju slovenskega prebivalstva. Odvijal se je kot ena najsramotnejših pravosodnih komedij in je bil bolj propagandno gledališče kot pravično sojenje.

A pravi pomen tigrovskega upora se je pokazal prav na tem tržaškem procesu. Na njem se je zgodilo nekaj nepričakovanega. Namesto da bi se obsojenci oklepali življenja za usako ceno, so proces spremenili v tribunsko platformo za svojo zadnjo izpoved. Tigrovci pred sodiščem niso govorili kot prosilci za milost, temveč kot ponosni branilci svojih prepričanj. Njihova drža in besede so postale močnejše od tistega, kar so si fašisti predstavljali.

Proces je pokazal temeljno protislovje fašizma: režim, ki se je razglašal za nosilca reda in civilizacije, je moral uporabiti najbrutalnejše metode, da je utišal tiste, ki so branili osnovna človekova načela in

pravice. Prvi tržaški proces je tako postal prelomnica. Ni bil le eden najtemnejših dni naše zgodovine in konec življenj petih pogumnih mož, temveč začetek preobrazbe slovenskega nacionalnega gibanja; pomenil je tudi svetlobo in upanje, da se lahko premaga zlo, ki se je začelo širiti po Evropi – fašizem. Smrt bazoviških junakov je postala seme odporu, ki je navdihnil generacije – od partizanov druge svetovne vojne do vseh, ki so se v nadaljevanju upirali totalitarnim sistemom.

A danes želimo posebej počastiti spomin še na enega junaka tiste dobe – Antona Gropajca, ki se je rodil 9. junija 1885, torej pred 140 leti, v Dragi pri Trstu. Bil je zaveden kmet in oče štirih mladoletnih otrok, ko se je iz globoke prepričanosti, da ima vsak narod pravico do svoje identitete, priključil ilegalni organizaciji Borba in s tragično smrtjo pokazal, kaj pomeni neomajnost v boju za svobodo in dostojanstvo.

Njegova odločitev, da se pridruži odpornikom, ni bila impulzivna – bila je premišljena, moralna izbira človeka, ki je videl, kako se pod težo fašizma ruši svet pravičnosti in človeškosti.

Več o odločitvi in življenju Gropajca boste izvedeli v recitalu, zato bom sedaj omenila le obeležje, ki so ga 9. septembra 2015, torej pred desetimi leti, postavili na bazoviški gmajni v trajen spomin Antonu Gropajcu in ga tako postavili ob bok štirim bazoviškim junakom. Osnutek za spominsko obeležje je naredil grafik in oblikovalec, Tržačan Andrej Pisani.

Tajna slovenska revolucijska organizacija TIGR predstavlja enega najzgodnejših in najpomembnejših primerov organiziranega upora proti fašizmu v Evropi. Nastala je že leta 1927, torej še pred vzponom nacizma v Nemčiji, in je bila med prvimi, ki so spoznali resnično naravo fašizma. Zaradi vloge, ki jo je imela, je vlada RS junija letos odločila, da bo leto 2027, ko bomo praznovali 100 let ustanovitve TIGR-a, razglasila za tigrovo leto.

Tigrovci niso bili teroristi v sodobnem pomenu besede. Bili so domoljubi, ki so se uprli sistematičnemu zatiranju svojega naroda. Njihovi cilji niso bili uničiti, temveč obraniti osnovne človekove pravice – pravice do jezika, do kulture, do dostojanstva. Ko je fašistična oblast prepovedala slovensko besedo, so tigrovci odgovorili z akcijami, ki so svetu pokazale, da Slovenci niso pripravljeni mirno sprejeti svojega kulturnega genocida.

Danes, skoraj stoletje kasneje, se sprašujemo, ali je spomin na tigrovce in bazoviške junake še aktualen. Žal moramo ugotoviti, da je njihova dediščina žgoče in boleče aktualna.

Po svetu ponovno opazujemo vzpon avtoritarnih režimov, ki zatirajo manjšine, prepovedujejo svobodo izražanja in uporabljajo propagando za manipulacijo množic. Vidimo genocide, kot so proti Ujgurom na Kitajskem, v Ruandi, in trenutno spremljamo genocidno vojno v Gazi, čemur smo priča 24 ur na dan prek zaslonov in poročil. Prebivalstvo, ki trpi v vojnah od Sirije do Ukrajine, od Jemna do Sudana, če omenim le nekatere, išče rešitev v migracijah in iskanju miru. Dokler bo še živ kdo, ki bo te grozljive posnetke pošiljal v svet, bodo grozote teh vojn prihajale v naše domove. Žal pristojne institucije in voditelji ne najdejo načina in moči, da bi to preprečili in ustavili.

Na nedavnem Blejskem strateškem forumu se je zbralo 2338 udeležencev iz 94 držav, ki so imeli 32 razprav s 180 panelisti, ki so razpravljali o razmerah v svetu. Čeprav se zdi, da ti pogovori niso koristni, kot nekdanja diplomatka verjamem, da sta edino dialog, poslušanje argumentov in potrpežljivo vztrajanje pri iskanju konsenza edini način za rešitev sporov. Omogočajo usklajevanje politik in ukrepov med različnimi akterji, kar je še posebej pomembno pri krizah, ki presegajo nacionalne meje, kot so vojne, pandemije, terorizem ali gospodarske krize.

V EU lahko opazamo veliko razdvojenost pri iskanju kompromisa glede največjih vojnih žarišč, uvajanja sankcij in predlaganih rešitev, a nič drugače ni v Sloveniji, kjer nas deli odnos do genocida v Gazi, čeprav uradna politika odločno in dosledno zagovarja rešitev dveh držav in čimprejšnjo prekinitev genocida.

Uspešnost mednarodnih konferenc ni samoumevna, vendar ostajajo nepogrešljiv element pri iskanju rešitev za globalne izzive, pod pogojem, da so dopolnjene z močnimi mehanizmi za implementacijo in spremljanje. Vedno večjo vlogo imajo tudi civilne družbe, zasebni sektor in lokalne skupnosti.

Sprašujem se, kako bi danes Anton Gropajc in njegovi soborci uporabili načela svojega upora? Kako

bi TIGR deloval v 21. stoletju? Morda bi uporabili moč informacije. Če se je fašizem razcvetel v temi nevednosti, potem je svetloba znanja naš najmočnejši zaveznik. Tigrovci bi danes verjetno bili prvi, ki bi razgaljali laži avtokratov, dokumentirali njihove zločine in zagotavljali, da se glas zatiranih sliši po vsem svetu. Organizirali bi mednarodne povezave. Fašizem ni nacionalni problem – je globalni rak.

Sodobni tigrovci bi gradili mreže solidarnosti čez meje, kot jih danes vidimo pri gibanjih za človekove pravice, okoljsko pravičnost in mir. Po tem zgledu smo pred meseci Slovenci, Hrvati in Italijani ustanovili Mednarodno mrežo antifašistov. Uporabljali bi nenasilni upor. Čeprav so bili zgodovinski tigrovci pripravljeni uporabiti tudi silo, nam današnji svet ponuja močna orodja – od gospodarskih bojkotov do civilne nepokornosti, od mednarodnih sodišč do javnega pritiska. In branili bi resnico. V dobi lažnih novic in propagande bi sodobni tigrovci bili prvi branilci dejstev, raziskovalnega novinarstva in kritičnega mišljenja.

Vendar najvažnejša lekcija bazoviških junakov ni samo v načinih upora – je v pomenu spomina. Vedeti moramo, da je tudi spominjanje »revolucionarno dejanje«. Ko se spominjamo njihovih žrtev, ne slavimo smrti – slavimo življenje v službi ideala, tovarišstva in pravičnosti.

Kolektivni spomin je naša obramba pred ponavljanjem zgodovine. Če pozabimo, kako je fašizem prišel na oblast, bomo nezaščiteni, ko se bo pojavil znova – morda pod drugo masko, z drugimi gesli, toda z istimi temeljnimi značilnostmi: s prezirom do drugačnosti, z glorifikacijo nasilja, z zatiranjem svobodne besede in povečevanjem avtoritarnega vodje.

Ko se danes spominjamo Antona Gropajca in njegovih soborcev, se ne oziramo le v preteklost. Zavežemo se, da bomo njihove ideale prenesli naprej. Zavežemo se, da se bomo uprli vsakemu poskusu zatiranja človeške svobode in dostojanstva. Njihov upor se nadaljuje v solidarnosti in sočutju z zatiranimi. Živi v vsakem glasu in dejanju, ki se dvigne proti nepravičnosti, in utripa v srcu vsakega, ki zavrača molčečo sprejemljivost zla. Zato je Bazovica simbol nasprotovanja in upora proti fašističnemu režimu in njegovi ideologiji. Bazoviški junaki so junaki svobodne Evrope, zgrajene na temeljih protifašizma, in so začetniki množičnega protifašističnega upora v Evropi. Anton Gropajc in bazoviški junaki niso umrli zaman, če se iz njihove žrtve učimo in če njihove ideale prenašamo v naš in prihodnji čas. V njihovem spominu se zavežemo: nikoli več fašizma, nikoli več genocida, nikoli več molčanja ob nepravičnosti. Njihov spomin živi – v nas in skozi nas.

Smrt fašizmu!

RAZSTAVA O TIGR-U IN BORBI TUDI V NARODNEM DOMU V TRSTU

Narodna in študijska knjižnica (NŠK) iz Trsta je v sodelovanju z Društvom TIGR Primorske dne 3. septembra 2025 v Narodnem domu v Trstu pripravila otvoritev razstave z naslovom *Slovenci med prvimi protifašisti v Evropi 1920–1941*. Razstava, ki je bila prvič predstavljena v Evropskem parlamentu v Bruslju januarja 2024, je bila tokrat predstavljena v slovenskem in italijanskem je-

ziku. Predstavitev razstave je potekala v vhodni avli Narodnega doma s številno udeležbo predvsem predstavnikov tržaškega kulturnega in gospodarskega življenja.

Uvodoma sta predsednik Odбора za proslavo bazoviških žrtev, zgodovinar Milan Pahor, in soavtor razstave predstavila pomen postavitve razstave prav v Narodnem domu, in to v tednu, ko na Tržaškem poteka vrsta spominskih slovesnosti na bazoviške junake. Predsednik Društva TIGR Gorazd Humar je v pozdravnem nagovoru prav tako poudaril simbolni pomen postavitve razstave prav v domu, ki mu je posvečen velik del razstave. Gorazd Humar

se je zahvalil NŠK in njenim sodelavcem ter Milanu Pahorju kot strokovnemu nosilcu razstave za njihov pomemben prispevek pri nastanku razstave, saj je NŠK s svojim bogatim arhivom izjemno pomembna hranilnica slovenskega zgodovinskega spomina tega dela Primorske. Pomembna sodelavca pri nastanku razstave sta bila tudi dr. Štefan Čok in Gabriela Caharija iz Odseka za etnografijo in zgodovino pri NŠK.

Zgodovinar dr. Štefan Čok iz Odseka za etnografijo in zgodovino NŠK je obširno predstavil razstavo, njen nastanek in vsebino. Razstavno gradivo bo trajno ostalo v NŠK, ki bo tako lahko razstavne panoje predstavljala ob

različnih priložnostih. Otvoritev razstave je bila odmevna tudi v medijih na Tržaškem.

SLOVESNOSTI V SPOMIN NA BAZOVIŠKE JUNAKE V LJUBLJANI IN V KRANJU

V petek, 5. septembra 2025, sta v Ljubljani in v Kranju potekali slovesnosti v spomin na bazoviške junake, ustreljene s strani fašistov v Bazovici 6. septembra leta 1930.

Prva slovesnost je ob 13. uri potekala pred vhodom v Rektorat Univerze v Ljubljani, kjer stoji spomenik bazoviških junakov. Spominske slovesnosti se je udeležila večja delegacija tržaških Slovencev pod vodstvom predsednika Odbora za proslavo bazoviških junakov Milana Pahorja, ki je uvodoma vse prisotne pozdravil in poudaril pomen spomina na bazoviške junake tudi v današnjem času, polnem vojn. Prisotne je pozdravil tudi predsednik Društva TIGR Primorske Gorazd Humar, ki je na kratko opisal zgodovino spomenika pred stavbo Rektorata Univerze v Ljubljani, kjer je že leta 1921 bil postavljen prvi spomenik, posvečen Primorski, ki je bila leta 1920 z Rapalsko pogodbo dodeljena Italiji.

Slavnostna govornica je bila prof. Dunja Nanut, predsednica združenja ANED – Združenja bivših deportirancev v Trstu.

Kulturni del slovesnosti je popestril nastop pevcev Tržaškega kvarteta. Program je povezovala članica našega društva Meta Kenda. Slovesnosti sta poleg šte-

vilnih članov Društva TIGR Primorske prisostvovala še rektor Univerze v Ljubljani prof. dr. Gregor Majdič ter podžupan Mestne občine Ljubljana Rajko Koritnik.

Slovesnost v spomin na bazoviške junake se je nato ob 16. uri nadaljevala v Prešernovem gaju v Kranju, kjer stoji najstarejši spomenik bazoviškim junakom, tam postavljen že leta 1931. Prireditelj, katere nosilec je Mestna občina Kranj (MOK), je prav tako tradicionalna. Prisotne je uvodoma pozdravil župan MOK Matjaž Rakovec, ki je poudaril, da je mesto Kranj ponosno, da ima prvi protifašistični spomenik v Evropi. Prisotne je pozdravil tudi predsednik Društva TIGR Primorske Gorazd Humar ter se Mestni občini Kranj zahvalil za njeno skrb za spomenik in za

Župan Mestne občine Kranj
Matjaž Rakovec

omogočitev postavitve razstave o TIGR-u in Borbi letos spomladi v kranjski knjižnici.

Govor dr. Dunje Nanut v Ljubljani na slovesnosti v spomin bazoviškim žrtvam 6. 9. 2025

Spoštovane, spoštovani,

Ferdo Bidovec, Zvonimir Miloš, Franjo Marušič in Alojz Valenčič so zgled nepokornosti in upora proti nepriznavanju osnovnih človekovih pravic. Za primorsko javnost so bili zgled že od samega procesa Posebnega sodišča v Trstu leta 1930 in njihovih usmrtitev. Primorci so se jih pod fašizmom spominjali skrivoma, primorski emigranti pa so vsako obletnico javno obeležili. Med drugo svetovno vojno se je po njih poimenovala Bazoviška brigada. Prva masovna slovesnost v Bazovici je bila septembra 1945 in od takrat vsako leto do danes.

Čaščenje njihovega spomina se je začelo takoj po njihovi usmrtitvi. V cerkvi sv. Marka v Zagrebu v soboto, 20. septembra 1930, je bila slovesna glagolska maša, potem ko se je tja zatekla družina Zvonimirja Miloša. Zadušnica je bila za vse štiri ustreljene in darovali so jo trije ugledni istrski duhovniki emigranti. Obred je imel simbolni značaj kolektivnega doživljanja brez usakega političnega, narodnega ali stanovskega razlikovanja. Sredi cerkve so postavili

lesen katafalk, okoli pa je stala častna straža štirih univerzitetnih študentov v svojih historijskih uniformah. Poleg sta stali mladi Istranki v istrskih narodnih nošah.

Med vencji je izstopal veliki venec iz trnja, bršljana in rožmarina, okrašen s trakom v barvah jugoslovanske zastave. Na štirih malih vencjih iz cvetja so bila na trakovih imena štirih ustreljenih z napisom Trst, 6. september 1930. Obreda so se udeležili predstavniki prosvetno-podpornega društva Istra, Jugoslovanske matice, Rdečega križa, Jadranske straže, Narodne obrane, Društva hrvaških književnikov, jugoslovanskih učiteljev, Ženske narodne zveze, društva železniških uradnikov, odvetniške, zdravniške in inženirske zbornice, zbornice za trgovino, obrt in industrijo, Jugoslovansko-Češkoslovaške lige, Češke besede, Sokolskega društva, nacionalnega združenja pomorščakov, prostovoljcev, rezervnih oficirjev, novinarskega društva, Jugoslovanske akademske čitalnice, Istrskega akademskega kluba, Mlade Jugoslavije, čete skavtov, usa istrska zagrebška kolonija in še drugi, ki so prišli od drugod. Na koru je pel zbor Istranov.

Že septembra 1930 je bilo jasno, da ima usmrtitev bazoviških junakov močan združevalni naboj. Septembra 1932 je emigrantski časopis Istra, ki so ga tiskali v Zagrebu, objavil članek z naslovom »Bazovica – osnova naše ideologije«. Zapisali so:

»Ob drugi obletnici Bazovice in pred skorajšnjo tretjo obletnico Gortanove usmrtitve poskušajmo utemeljiti našo ideologijo. Priznajmo: nismo še racionalizirali čustev, ne moremo še reči: to je naša ideologija, to želimo doseči, na ta način bomo to dosegli! Toda ne prepuščajmo se mraku apatije in žalostne nemoči, naj se beseda spremeni v delo. Skozi Bazovico je naše nacionalno uprašanje postalo veliko uprašanje človeka. Bazovica postavlja v ospredje človeka. Ne gre za romantiko barve neke zastave, ne gre za nacionalistično ali celo šovinistično kljubovanje, gre za poteptane ljudske duše. To bo v našem programu prišlo v ospredje. Bazovica predstavlja tudi duh in šolo žrtvovanja, zgled velikega in tihega dela, simbolično navezanost na to zemljo do zadnjega vzdihljaja. V Bazovici ni nobenega odvečnega okrasja, nobene romantike. Vse je preprosto, neposredno, brez heroiziranih gest, ampak herojsko. Nobene mučeniške poze, ampak mučeniško do svetosti. V Bazovici je naša nova ideologija. To bo največje zadoščenje za te, ki so padli za use nas.«

Tudi samim mladim, tem, ki so postali »bazoviški junaki«, je bilo jasno, da gre za uprašanje človekovih pravic. V programskem članku tajnega lista Borba 24. decembra 1927 je njihova lastnoročna oporoka, v kateri so izpovedali svoje ugotovitve in stališča. O prihodu novih oblasti so zapisali:

»Namesto da bi spoštovali narod, čigar zemljo so zasedli, so navalili s krivicami in nasiljem, s teptanjem najenostavnejših pojmov človeških pravic.«

Z neverjetno brutalnostjo so nam uničili use: naše šole, naše gospodarske ustanove, naše uradništvo v državnih, deželnih in občinskih službah. Vse to je danes v teh naših krajih mrtvo pogorišče, pritepeni iz vseh krajev Italije pa se šopirijo po naših krajih in jedo naš kruh. Mi jih moramo le slepo ubogati in molčati. Ali ni, da bi človek znorel, ko vidi, kako po vsej deželi pred našimi očmi usak dan našim otrokom režejo jezik iz ust, da jim vsadijo drugega? Rojaki! Dovolj je tega trpljenja! Naš ideal je: S v o b o d a, naše sredstvo je: B o r b a.

Tigrovci in člani Borbe so takoj opredelili tudi sam fašizem, ki so ga po slovensko poimenovali »snop« ali »snoparstvo«, in izpostavili njegove značilnosti:

»Snoparstvo je prišlo nenadoma v znamenju nasilja. Ko je snopar prevzel oblast, nasilje ni nehalo, nasprotno, še povečalo se je; le skrilo se je za državno oblast. Zato je nasilje toliko groznejše, ker ga dela tisti, ki bi moral deliti pravico. Vladanje se zdržuje na oblasti z nasiljem, tlačenjem vsake odkrite in poštene besede. Najbolj se je širokoustilo z novim fašistovskim gospodarstvom. Toda oboroževanje žre tvoje davke. Zato propada kmet, zato stoji industrija in trgovina. To je uspeh fašistovskega gospodarstva. Zato pomnite: kdor plačuje za zrakoplov, članarino za fašiste, dolarsko posojilo, ta podpira militarizem; ta bo sokriv bodoče vojne. Pa kultura, izobrazba, o kateri pravijo, da je najboljša, kar ima človek? Slovenci smo trop pastirjev, ki ne rabi izobrazbe, je dejal Mussolini; ako jo pa že ravno hočemo, naj se poitalijančimo. Torej v dobi, ko se zmagovito končuje boj narodov in stanov za enakopravnost, prav v tej dobi smatra fašizem za prav in pošteno, da 600.000 ljudi oropa vsake pravice. Zato naj vam postane za vedno jasno, da kdor je član kakršnekoli snoparske organizacije, nosi polno odgovornost

za njihovo početje, da kdor kakorkoli podpira snop, četudi le z molčanjem, je sokriv fašistovske strahovlade.«

Že takoj je bilo tigrovcem in članom Borbe jasno, da se borijo tudi za enakopravno dostojanstvo vseh in da je pasivno zadržanje podpora režimu; da se je nasilju upravičeno upreti z nasiljem. Pri tem so imeli jasen cilj, ki ga je Dorče Sardoč, organizator slovenskih mladinskih društev in med ustanovitelji TIGR-a, v svojih spominih točno opredelil:

»Hodil sem po ječah in se bojeval proti fašizmu za Jugoslavijo. Nikoli se nisem uprašal, kakšna bo, in me to tudi ni brigalo. Moj cilj je bila priključitev primorskih Slovencev in Hrvatov k Jugoslaviji.«

To je bil skupni cilj. Slovenski in hrvaški oboroženi upor proti italijanski državi in fašizmu je takoj nadel na razumevanje tistih, ki so se v Evropi borili proti fašizmu. V slovenskih in hrvaških upornikih niso videli »stenic«, »klavnih lutk« v rokah velikega srbizma niti teroristov, kot jih je fašistična propaganda predstavljala. Ko se je v Trstu odvijal proces Posebnega sodišča, je slovaški časopis zapisal:

»Proces v Trstu bo izzval ogorčenje v vsej kulturni Evropi. Če bo kulturna Evropa, ki se pogosto vmešava v manj pomembne zadeve, na vse to molčala, bo dala s tem le dokaz svoje slabosti pred Italijo.«

Uradna Evropa je molčala. Šele ko je bila popolnoma razdejana v drugi svetovni vojni, je spoznala, da so človekove pravice osnova za pravičen svet, ki edini zagotavlja mir. Za tak svet so se borili tudi Gortan, Bidovec, Marušič, Miloš in Valenčič. Tudi njim gre zasluga za Splošno deklaracijo človekovih pravic, ki naj bi nas ščitila pred vojno, vojnimi zločini, etničnim čiščenjem in genocidom.

Države članice Združenih narodov priznavajo tudi zaščito narodnih manjšin in pravico do samoodločbe. Obvezujejo se, da posameznika ščitijo pred mučenjem, neupravičenim zaporom, usmrtnitvijo po hitrem postopku, preganjanjem in diskriminacijo ter da vsem zagotovijo dostojno življenje. Bazoviški junaki in njihova generacija nas opozarjajo, da tudi danes ne priznavamo vsem človeškega dostojanstva; da še naprej gledamo z rasističnim pogledom na človeštvo in da temeljijo vrednote, katerih se proglašamo za nosilce, na trhlih tleh dvojnih standardov, medtem ko smo neme in neprizadete priče sistematične kršitve človekovih pravic.

Potrebno bi bilo, da tudi sami začnemo spreminjati znanje in besede v razumevanje in delo.

SLOVESNOST V BAZOVICI

V nedeljo, 7. septembra, je na bazoviški gmajni potekala tradicio-

nalna prireditev v spomin na štiri junake: Ferda Bidovca, Frana Marušiča, Zvonimirja Marušiča in Lojzeta Valenčiča, ki so bili ob zori dne 6. septembra 1930 tam ustreljeni. Tokratna slovesnost je potekala ob 95. obletnici tega tragičnega dogodka.

Uvodne besede je na slovesnosti spregovoril predsednik Odbora za proslavo bazoviških junakov, Milan Pahor, ter se zahvalil številnim donatorjem, ki so prispevali sredstva za obnovo poškodovanega spomenika, ki ga je letos pozimi poškodovala burja.

Slavnostna govornica je bila predsednica Republike Slovenije dr. Nataša Pirc Musar, ki je tudi položila venec pred spomenik

Milan Pahor

Slovesnosti v Bazovici se je udeležila tudi predsednica RS dr. Nataša Pirc Musar in nagovorila prisotne.

bazoviškim junakom. Poudarila je, da so »pri svojih dejanjih izhajali iz notranjega bistva, iz globine srca in duha, hrepenenja po svobodi in iz čuta za soljudi«.

Zgodovinarica dr. Marta Verginella je kot vabljená govornica prikazala zgodovinsko ozadje dogodkov iz časa fašizma. Tržaški pisatelj Paolo Rumiz pa je požel velik aplavz s svojim odkritim in osebnim pogledom na razumevanje protifašističnega odpora Slovencev ter problema obravnave praznika spomina na fojbe v Italiji.

Slovesnosti se je udeležila tudi delegacija Društva TIGR Primorske, ki je položila venec pred spomenik. Sodeloval je tudi praporščak Bojan Orešnik.

SPOMINSKI POHOD NA NANOS 2025

Društvo TIGR Primorske je že drugo leto zapored v sodelovanju s Planinskim društvom Postojna pripravilo spominski pohod na Nanos v spomin na ustanovni sestanek protifašistične organizacije TIGR, ki je bila na Nanosu ustanovljena pred 98 leti, leta 1927. Pohodniki so na Nanos prišli iz različnih smeri, največ iz

Letos so se člani našega društva, postojnski planinci in potomci primorskih izgnancev iz vasi Pince Marof v Prekmurju unovič podali na Nanos – kraj ustanovitve organizacije TIGR.

smeri vasi Strane. Ob 12. uri so se vsi združili v Vojkovi koči na Nanosu, kjer je potekala krajša spominska slovesnost. Pevski zbor Brkinci je ob tej priložnosti zapel nekaj domoljubnih pesmi. Sledilo je polaganje cvetja pred spomenikom ustanoviteljem TIGR-a, ki se nahaja tik pred vhodom v Vojkovo kočo.

Pohoda se je udeležilo okoli 40 pohodnikov, ob tej priložnosti pa je bil izdelan tudi poseben spominski pečat. Pohoda se je udeležila tudi večja skupina pohodnikov, potomcev primorskih izgnancev v Prekmurje iz vasi Pince Marof pod vodstvom Vande Kovač. V Vojkovi koči je bila ob tej priložnosti postavljena spominska razstava o TIGR-u in Borbi.

NA CERJU JE POTEKALO VSESLOVENSKO ZBOROVANJE ZA MIR

V soboto, 20. septembra 2025, je na Cerju ob Pomniku braniteljem slovenske zemlje potekala tradicionalna slovesnost ob prazniku

Minister za obrambo mag. Borut Sajovic

Mednarodni dan miru, ki se ga na osnovi sklepa OZN praznuje po vsem svetu 21. septembra. Prireditve, ki se jo je udeležilo veliko obiskovalcev in pohodnikov, sta organizirala Društvo TIGR Primorske in Občina Miren - Kostanjevica v sodelovanju s koordinacijo domoljubnih in veteranskih organizacij Slovenije, imenovano KoDVOS.

Uvodoma je prisotne z dobrodoščico pozdravil župan Občine Miren - Kostanjevica Mauricij Humar ter izrazil zadovoljstvo, da tak praznik, namenjen miru, poteka na Cerju in v njihovi občini. Predsednik Društva TIGR Primorske je v krajšem nagovoru pozdravil prisotne in se zahvalil slavnostnemu govorniku na prireditvi, mag. Borutu Sajovicu, obrambnemu ministru RS, da je vlada RS junija letos sprejela sklep, da se leto 2027 poimenuje kot *Leto organizacije TIGR ob 100. obletnici ustanovitve*.

Mag. Borut Sajovic, je kot slavnostni govornik spomnil na stoletna prizadevanja Primorcev in vseh Slovencev za svojo državo ter na grozote vseh vojn, ki so posebej v 20. stoletju divjale po Primorskem in spreminjale demografsko strukturo prebivalstva na tem območju.

V kulturnem delu programa, ki ga je režiral član našega društva, dramski igralec in režiser Vladimir Jurc, so nastopili sopranistka Rebeka Pregelj, igralca Maja Blagovič in Gojmir Lešnjak - Goje, ki sta ob spremljavi harmonikarja Aleksandra Ipavca - Ipota recitirala nekaj pesmi primorskega pesnika Cirila Zlobca. Bogat kulturni program sta dopolnjevala

oktet Simon Gregorčič iz Tolmina in kvintet trobil Slovenske vojske.

Po končani slovesnosti je mag. Borut Sajovic v 3. in 4. nadstropju spominske stavbe Pomnika na Cerju odprl dve tematski razstavi o Slovenski vojski in o zgodovini priključitve Slovenije organizaciji NATO. Dan pred to slovesnostjo pa je na Cerju potekalo druženje šol UNESCO iz vse Evrope, namenjeno tudi poznavanju zgodovine Primorske.

81. OBLETNICA USTANOVITVE MORNARIŠKEGA ODREDA KOPER

Vodja OE Slovenska Istra Jadranka Šturm Kocjan se je z namestnikom Markom Krmcem 11. oktobra 2025 v Loparju udeležila slovesnosti ob 81. obletnici ustanovitve Mornariškega odreda Koper. V Istro je 15. oktobra 1944 prišla mornariška skupina, ki je prerasla v Mornariški odred Koper ter postavila temelje slovenskemu pomorstvu. Slavnostni govornik je bil kapitan bojne ladje Andrej Pečar, poveljnik 430. mornariškega divizionu Slovenske vojske.

Po kulturnem programu, ki so ga vzorno izvedli učenci in učenke Osnovne šole Ivan Babič -Jager pod mentorstvom učiteljice Martine Marsič ter Moški pevski zbor Loke z dirigentom Vladom Korošcem, je ob istrskih dobrotah sledilo druženje z domačini in člani stanovskih organizacij.

Delegacija v sestavi Jadranka Šturm Kocjan, Marko Krmec in Dušan Jež je položila venec na spominsko ploščo TIGR v Loparju.

DAN SPOMINA NA MRTVE V OE SLOVENSKA ISTRA

Kot vsako leto so v OE Slovenska Istra ob dnevu spomina na mrtve obiskali spominska obeležja TIGR

v Slovenski Istri, na kraju mučilnice koprskih zaporov v Semedeli, v Gabrovici, Loparju, Trseku, Bočajah ter grobova naših zaslužnih članov Karla Kocjančiča in Cirila Pelicona. Cvetje na obeležja sta položila Jadranka Šturm Kocjan in Mitja Klavora.

SLOVESNOST V KUČIBREGU

V Kučibregu je bila 9. novembra 2025 spominska svečanost ob 81. obletnici bitke, do katere je prišlo v noči s 3. na 4. november 1944, ko so na hribih okrog Hrvoj, Kučibrega in Topolovca močne sile nacističnega okupatorja napadle partizane 2. brigade 43. istrske divizije, italijanskega bataljona Alme Vivode iz Milj in štabne enote poveljstva mesta Koper. V neenaki bitki je umrlo 120 borcev vseh treh narodnosti. Spominske slovesnosti, ki jo skupaj organizirajo predstavniki Hrvatov, Italijanov in Slovencev, se udeležujejo obiskovalci, poho-

V Kučibregu je potekala slovesnost v spomin na bitko pred 81 leti, v kateri je padlo 120 borcev.

dniki in visoki gostje vseh treh narodov. Letos je obalne občine Piran, Izola, Koper in Ankaran zastopala Občina Ankaran z županom Gregorjem Strmčnikom na čelu, ki je nagovoril udeležence. OŠ Ankaran je pripravila del kulturnega programa.

Slavnostna govornica je bila Ada Damjanac, predsednica Zveze antifašistov Istrske županije.

Slovesnosti se vsako leto udeležijo vidni predstavniki Hrvaške, Slovenije in Italije; letos so bili prisotni nekdanji predsednik Republike Hrvaške Stipe Mesić, predstavnica v hrvaškem saboru Dušica Radojčić in minister svetovalec VP Slovenije na Hrvaškem Gregor Štajer.

V delegaciji občin Slovenske Istre, ki je položila cvetje na spomenik padlim v Kučibregu, so bili Jadran Pišot za ZB, župan Ankarana Gregor Strmčnik in v imenu Društva TIGR Primorske Jadranka Šturm Kocjan. Prisoten je bil tudi naš praporščak Bojan Orešnik.

VSE NAJBOLJŠE NAŠIMA ČLANOMA ANDREJU JELAČINU IN DUŠANU PUHU!

Andrej Jelačin je 22. oktobra praznoval svoj 93. rojstni dan. Še vedno zelo vitalen in aktiven razveseljuje ter nasmeji povsod, kamor ga povabijo, naj bo to dom za ostarele občane ali šole. Dobrodošlo in veselo je srečanje z njim na koprski promenadi, kjer s še vedno živahnim korakom skrbi za dobro kondicijo in razveseli z živahnim klepetom, s katerim, kot pravi sam, »preganja demenco«.

Naš najstarejši član, Dušan Puh, pa je 30. novembra praznoval 103 leta. Kljub visoki starosti je še vedno prijeten in živahen sogovornik, vesel vsakega pogovora, ki ga ohranja miselno vitalnega in radovednega.

Andrej Jelačin. Foto: Andraž Gombač

Dušan Puh

DOGODKI

GORAZDU HUMARJU VISOKO PRIZNANJE INŽENIRSKÉ ZBORNICE SLOVENIJE

Član Društva TIGR Primorske in njegov trenutni predsednik Gorazd Humar je prejel visoko priznanje Inženirske zbornice Slovenije (IZS). Za svoje publicistično in raziskovalno delo o slovenskih mostovih ter za pripravo slovenskega dela skupne slovensko-italijanske razstave z naslovom Mostovi na reki Soči je prejel naziv »zaslužni član Inženirske zbornice Slovenije«. Priznanje je združenje podelilo ob Dnevu Inženirske zbornice Slovenije, ki je potekal 17. novembra 2025 v stavi Slovenske filharmonije v Ljubljani.

V uradni obrazložitvi IZS je pisalo sledeče:

PODELITEV PRIZNANJA ZASLUŽNI ČLAN INŽENIRSKÉ ZBORNICE SLOVENIJE

GORAZDU HUMARJU

Slavnostna obrazložitev

Gorazd Humar živi za mostove, je njihov dobri poznavalec in neutrudni raziskovalec ter kot tak sodi med izstopajoče osebnosti slovenskega gradbeništva.

Svojo poklicno pot je zaznamoval z vodenjem zahtevnih infrastrukturnih projektov – avtocest, železnic, hidroelektrarn, letališč, predorov in mostov. Več kot desetletje je kot direktor za dela v tujini vodil obsežne mednarodne projekte.

Poleg bogate strokovne kariere

re je Gorazd Humar eden najpomembnejših, če ne najpomembnejši slovenski raziskovalec zgodovine gradbeništva. Njegov več kot štiri desetletja trajajoči publicistični opus obsega osem avtorskih monografij, ki sistematično obravnavajo razvoj mostov in predorov na Slovenskem. Posebej izstopa knjiga *Kamniti velikan na Soči*, prvo poglobljeno delo o Solkanskem mostu, mostu z največjim kamnitim lokom na svetu. Sledile so številne druge, med njimi *Zmajski most*, *Slovenski mostovi I in II*, *Predori – iskanje svetlobe* in knjiga o Mihaelu Štruklju, gradbeniku svetovnega slovesa. Z njimi je Humar postavil temelje zgodovinopisja slovenskega gradbeništva.

Njegov raziskovalni in publicistični prispevek presega nacionalni okvir. Kot predsednik in kasneje aktiven član Evropskega sveta gradbenih inženirjev je bil pobudnik in urednik petih mednarodnih publikacij o evropski gradbeni dediščini, med drugim *Civil Engineering Heritage in Europe*, *Footbridges – small is beautiful* in trilogije *Notes on the History of Civil Engineering*.

Gorazd Humar je avtor številnih znanstvenih in strokovnih člankov o mostovih v Sloveniji in znamenitih gradnjah v tujini – od mostu Rialto v Benetkah do Eifflovega stolpa v Parizu. V domačem prostoru je posebej zaslužen za prispevke o mostovih in železniških postajah na Bohinjski železnici in vseh pomembnejših mostovih na reki Soči.

Letos je za Inženirsko zbornico Slovenije pripravil slovenski del mednarodne, italijansko slovenske razstave o mostovih na Soči, s čimer je še enkrat dokazal svojo predanost stroki in njenemu zgodovinskemu izročilu.

Za dolgoletni prispevek k raziskovanju in ohranjanju slovenske tehnične dediščine ter promociji slovenskega inženirstva doma in v svetu Inženirska zbornica Slovenije podeljuje pooblaščenemu inženirju Gorazdu Humarju priznanje »zaslužni član Inženirske zbornice Slovenije«.

ZAHVALA NAŠI ČLANICI IRMI MILHARČIČ VILOTIČ

Gospa Irma Milharčič Vilotič (Gospa z veliko začetnico) je upokojena učiteljica iz Postojne in naša dolgoletna članica. Rojena je leta 1932 v vasi Hruševje pri Postojni. V mladosti je obiskovala osnovno šolo, v kateri so apo uvedbi Gentilejeve šolske reforme leta 1923 poučevali le v italijanščini. Tako je opisala dogodek, ko pri vstopu v razred ni pozdravila po italijansko:

Nekega jutra ob vstopu v učilnico nisem pozdravila v italijanskem jeziku. Zato sem prejela posebno kazen. Na obe iztegnjeni roki mi je učitelj naložil italijanske knjige. Te so zaradi teže padle na tla, počutila sem se zelo ponižano. Ponovno mi jih je naložil in dodal še nove. Onemogla sem. To ga je še bolj razjezilo. Pograbil me je in porinil v mlakužo na koncu šolskega vrta. Nisem si več upala priti v šolo. Zame ni bilo spričevala.

Gospa Irma Milharčič Vilotič je v letu 2025 plačala 112 evrov članarine, kar je točno 100 evrov več, kot je članarina za leto 2025. S tem je pokazala, da ceni delo društva pri ohranjanju spomina na primorski protifašistični boj, ki ga je v največji meri simbolizirala tajna organizacija TIGR.

Za to plemenito gesto se Irmi Milharčič Vilotič v imenu Društva Primorske najlepše zahvaljujem in ji želim obilo zdravja.

Gorazd Humar,
predsednik Društva TIGR Primorske

V SPOMIN

V SPOMIN

Sporočamo žalostno vest, da je umrl naš član in bivši vodja Območne enote Posočje Borut Klanjšček iz Tolmina. Nazadnje smo bili z njim 31. maja 2025, ko smo se v Prekmurju udeležili slovesnosti ob 100. obletnici vasi Pince Marof.

BORUTU KLANJŠČKU

Borut, rojen 14. 1. 1948, je bil dolgoletni član Društva TIGR Primorske in nekaj let tudi vodja Območne enote Posočje. Vrednote, ki jih je zagovarjal in živel, je črpal iz razgibane družinske tradicije ter iz izkušenj, pridobljenih na vodilnih delovnih mestih v Avtoelektru Tolmin (AET) in NKBM. Njegovi predniki so se morali pred fašizmom umakniti v Prekmurje in so se v rodno tolminsko šele po drugi svetovni vojni vrnili.

Ko se staramo, nas vse bolj vleče želja po spoznavanju svoje zgodovine, svojega rodu in prednikov, njihovega dela, dosežkov, želja in ciljev. Tako je Borut z leti postajal vedno bolj zavzet raziskovalec svojih prednikov, obenem pa tudi pristaš splošnega prizadevanja za demokracijo in pravičnost v družbi. To prizadevanje navdaja mnoge starejše, ko z življenjskimi izkušnjami gledamo na mladi rod pod seboj, na njihov način življenja, razmišljanja in delovanja.

Nikakor ni mogel razumeti, da njegova prizadevanja za postavitev pomnika enemu vodilnih tigrovcev, Antonu Majniku iz Volč, niso

Borut Klanjšček

dobila podpore v krajevni skupnosti, potem ko je pred tem zelo hitro in s finančno podporo svoje banke ter drugih članov Društva TIGR Primorske uspel postaviti pomnik žrtvam fašizma iz kobariških vasi v Idrskem.

Po smrti žene Mirke je postal zvest obiskovalec kulturnih in izobraževalnih dogodkov v Tolminu ter duhovit komentator v zaključnih razpravah, ko je občinstvo dobilo besedo. Bil je tudi navdušen jadralec in lovec.

Pogrešali ga bomo ter se spominjali njegove stalne pripravljenosti, da z dejanjem in besedo poseže v vsako izkrivljanje zgodovine slovenskega naroda in v vsakršno prilizovanje kapitalističnemu sistemu, ki se kaže kot vse bolj poguben.

Rok Uršič

ZVONIMIRJU ŠERDONERJU

3. avgusta letos se je poslovil naš zvesti član Zvonimir Šerdoner. Rodil se je 29. aprila 1935 v Ravni Reki v Srbiji, kamor je na delo in za boljšim zaslužkom odšel njegov oče, ki je bil tesar v šoštanjskem rudniku. Med vojno, leta 1944, so se vrnil v Šoštanj, kjer je Zvone obiskoval osnovno šolo. Leta 1956 je tragično izgubil očeta, ki ga je v domači hiši ubila strela, zato je bil zelo navezan na svojo mamo in brata Zdenka. Srednjo strojno tehnično šolo je zaključil v Ljubljani, kjer sta skupaj z bratom Zdenkom stanovala v internatu. Po šolanju se je zaposlil v Litostroju, nato pa odšel v Metalno Maribor, kjer so mu poleg boljšega delovnega mesta obljubili tudi stanovanje, ki ga je čez nekaj let tudi res dobil. Leta 1969 sta Metalna in Luka Koper sklenili dogovor o sodelovanju in na nastajajočem prvem pomolu odprli proizvodnjo ladijskih pokrovov in velikih ladijskih delov, ki jih takrat ni bilo mogoče ne po cesti ne po železnici prepejati iz Maribora. Zvone je bil kot mlad inženir in s petnajstletno prakso v proizvodnji poslan v Koper, da postavi proizvodni obrat in zažene proizvodnjo. Zato se je leto in pol vsak ponedeljek odpeljal v Koper in se v petek vračal domov. Med 25-letnim delom v Metalni je ob delu končal študij in postal strojni inženir. Iz Metalne je nato odšel v Dravske elektrarne, kjer je ostal do upokojitve leta 1991.

Iz Maribora se je po poroki z domačinko, gospo Stano, leta 2006 preselil v Koper, kjer se je aktivno vključil v Društvo upokojencev Smedela in Zvezo združenj borcev za vrednote NOB Koper, kjer je bil dolgoletni praporščak, za kar je letos tudi dobil posebno društveno priznanje. Nepogrešljiv član je bil tudi v Društvu TIGR Primorske, kjer ni zamudil skoraj nobene aktivnosti ter z velikim spoštovanjem in pozornostjo prispeval k širjenju vrednot tigrovcev in partizanskega boja, za kar smo mu zelo hvaležni.

Največ veselja in sprostitve je našel v Mešanem pevskem zboru Maestral Koper, kjer je prepeval več kot deset let in skrbel za ohranitev članstva, ki je zaradi starosti in bolezni v zadnjih letih počasi usihalo.

Veliko energije je posvetil urejanju vodovodne oskrbe Istre ter na lastno željo in s terenskimi raziskavami naredil projekt zajetja vode v opuščnem kamnolomu Griža, a zanj pri odgovornih ni dobil potrditve.

Zvone Šerdoner nam bo ostal v spominu kot zelo priljubljen član, dobrovoljen in šaljiv, prijeten in spoštljiv sogovornik, ki je do zadnjega s ponosom ohranjal domoljubno držo, vrednote upora in skrb za pridobljeno državnost Slovenije.

Jadranka Šturm Kocjan

SKOZI ČAS

Tigrovec in partizan Ferdo
Kravanja - Peter Skalar

VLOGA FERDA KRAVANJE - PETRA SKALARJA V KOBARIŠKI REPUBLIKI

Besedilo: Zdravko Likar*

Prispevek Zdravka Likarja je bil predstavljen na Simpoziju o Ferdu Kravanji v Novi Gorici 21. 1. 2025, ki ga je organiziralo Društvo TIGR Primorske.

Kmalu po napadu na Jugoslavijo 6. aprila 1941 so se na Slovenskem začele priprave na odpor proti okupatorjem. V Ljubljani je bila 27. aprila 1941 ustanovljena Protiimperialistična fronta, ki se je kmalu preimenovala v Osvobodilno fronto.

Na Primorskem, ki je bila že od konca prve svetovne vojne del italijanske države, razmere niso bile ugodne za razmah odpora. Ena najneugodnejših okoliščin za začetek oboroženega boja je bila, da se je fašistični policiji leta 1940 posrečilo izslediti in zapreti nekaj sto vnetih protifašistov, ki bi lahko predstavljali temeljni kader za Osvobodilno fronto in partizanske enote. V ječah so bili mnogi člani organizacije TIGR, komunisti in izobraženci iz meščanskih vrst. Med Primorci je bila narodna zavest zelo trdna, fašistični pritisk v dvajset let trajajočem obdobju pa jo je še okrepil.

V Posočju je bil že v letu 1941 ter nato 1942 in v začetku leta 1943 najpomembnejši organizator osvobodilnega gibanja okrožni sekretar KPS Franc Šavli - Medved. Ustanovil je organizacije Osvobodilne fronte v mnogih tolminskih vaseh. Žal je bil sredi marca 1943 ranjen in je 31. marca umrl.

Na Kobariškem je spomladi in poleti 1943 prve odbore OF ustanovil

Franc Šavli - Medved kot ga je
narisal njegov sin Franc Šavli.

Anton Šturm. Italijani so ga aretirali in je bil zaprt do kapitulacije Italije.

Konec julija 1942 je bil na Bovško poslan Ferdo Kravanja - Peter Skalar. Zaradi italijanskih groženj se je kmalu umaknil z Bovškega na Kobariško. Jeseni 1942 je ustanovil odbore Osvobodilne fronte v skoraj vseh krajih na Kobariškem. Decembra 1942 je ustanovil tudi prve organizacije Komunistične partije. Postal je član Okrožnega komiteja KPS za Tolminsko.

Pri ljudeh je bil izredno priljubljen. Predsednica kobariškega rajonskega odbora Slovenske protifašistične ženske zveze Marija Štih - Majda je zapisala:

»Skalar je bil kot organizator neprekosljiv. Znal je mobilizirati in vsakega zaposliti po njegovih sposobnostih. Zanj nihče ni bil le številka. Pristop k človeku je bil edinstven. Znal se je približati, vplivati, saj smo kot začarani izvrševali njegove ukaze. Osvajal je z besedami, ki so mu tekle iz srca in segale v naša srca. Skalar je znal širiti organizacijo. Že marca 1943 smo imele na njegovo pobudo žene sestanke, nato mladina, pionirji. Sledili so mu mladi, stari, žene in otroci. Znal se je prilagoditi sleherni situaciji. Ni bil nestrpen, prenapet. Po njegovi smrti je njegovo mesto ostalo prazno, saj njega ni mogel

nihče nadomestiti. Skalar je bil samo eden. Znal je držati neko distanco, vendar je bil bolj prijatelj kot nadrejeni funkcionar. Skrbel je za nas po očetovsko. Njegova prisotnost nam je vlivala pogum, sigurnost in varnost. Znal je biti resen, strog, pa tudi veder in nasmejan. Bil je do vseh enak, ni delal nobenih razlik. V naših očeh je bil legendarni junak in najbolj pravičen tovariš.«¹

Alojz Rutar - Svečan je bil Skalarjev spremljevalec in kurir leto in pol, vse do njegove smrti. O njem je povedal:

»Skalar je imel poseben dar za pogovor in stik z ljudmi. Po domače se je znal pogovoriti s Tolmincem, Kotarjem ali Bovčanom, z mladim ali starim - vsakomur se je znal prilagoditi. Kamor je prišel na sestanek, so ljudje iz cele vasi kar drli skupaj. Ga objemali in povpraševali po vsem mogočem. Čeprav je bil sekretar okrožnega komiteja Komunistične partije, je bil osebno tako skromen, da sploh ni bilo videti, da bi bil kaj višjega. Ne da se povedati, kakšen je bil. Takega človeka se redko sreča!

S Skalarjem sem precej časa, nekaj mesecev, preživel v bunkerju nad Lazom. Tu smo živeli in delali še kar v miru do razpada Italije. Tu sem tudi dobro spoznal plemeniti, do skrajnosti nesebični Skalarjev značaj. Bil je tak tovariš, tak komunist, da je težko povedati.«²

25. julija 1943 je bila odstavljena fašistična vlada. Fašizem je padel.

Okrožni komite KPS, katerega član je bil poleti 1943 Peter Skalar, je imel že dalj časa zaupne pogovore s poveljnikom 3. Alpske pohodne brigade v Tolminu, generalom Luigijem Masinijem. Tik pred kapitulacijo Italije sta

se Peter Skalar in general Masini dogovorila, na kakšen način se bo italijanska vojska umikala iz Posočja.

Cel dan 9. septembra 1943 so se od vzhoda proti zahodu skozi Soško dolino valile množice umikajoče se italijanske vojske. Tudi general Masini je odšel v Kobariid, kjer je ostal do oktobra. Nato je odšel v Lombardijo, kjer je postal poveljnik partizanskih enot »Fiamme Verdi«.

10. septembra so v dopoldanskih urah v Kobariid prišle prve partizanske enote. Popoldne se je na kobariškem trgu zbrala tisočglava množica, ki jo je nagovoril Peter Skalar z navdušujočim govorom.

Po odhodu italijanske vojske je nastalo osvobojeno ozemlje, ki je obsegalo celotno Kobariško in velik del Bovškega in Tolminskega, Kanalsko, Brda, vzhodno in zahodno Benečijo ter del Rezije. Ozemlje je dobilo ime Kobariška republika, obsegala je 1400 km² in v njej je živelo 55.000 prebivalcev. Center republike je bil Kobariid zaradi svoje izredne lege na stičišču poti in dolin.

Nemška vojska ni imela na voljo dovolj enot, da bi zasedla to ozemlje. Le v Bovec in Tolmin je poslala vojaški enoti.

S hitro mobilizacijo in oblikovanjem novih partizanskih čet, predvsem na obrobju, se je oblikovalo strnjeno osvobojeno ozemlje.

Tudi pri tem početju je imel Peter Skalar pomembno vlogo, o čemer priča zapis Ivana Likarja - Sočana:

»Peter Skalar je mene, Otona in Koleta poslal na Bovško. Na Bovškem sem takoj začel formirati četo fantov, ki so prišli iz italijanske vojske. Postal sem komandir čete, v kateri je bilo 90 partiza-

General Luigi Masini

nov. Skalar mi je ukazal, naj grem s četo na prelaz Predel in da naj zapremo cesto.«³

Ena izmed prvih nalog vojaškega in političnega vodstva v Kobaridu je bila takojšnja osvoboditev političnih jetnikov iz videmskega zapora ter njihova rešitev pred odgonom v nemško internacijo. V Videm so na pogovore s poveljnikom italijanskega 24. korpusa, generalom Zanninijem, odšli Peter Skalar, predsednik kobariške OF Maks Miklavič in Marija Uršič. Pogovor z generalom ni obrodil sadov. Nekaj ur po končanem pogovoru so nemške enote zasedle Videm. Pogajanja so se nato nadaljevala z nemškimi poveljniki še nekaj naslednjih dni. Po neverjetnih zapletih je bilo osvobojenih 56 političnih zapornikov.

Sprejem osvobojenih jetnikov v Kobaridu je bil nepozaben. Na trgu se je zbralo več kot tisoč ljudi. Oglasili so se kobariški zvonovi. Velika slovesnost s petjem in recitiranjem je napolnila trg. Zbrani množici je spregovoril Peter Skalar.

Nemci so v zameno za izpustitev zapornikov zahtevali prost prehod iz Bovca v Čedad. Kljub večkratnim obljubam partizanska stran prehoda ni dovolila. Pogajanja za izpustitev zapor-

nikov so imela velik simboličen pomen: nemška vojska je na pogajanja povabila predstavnike slovenske ljudske oblasti in partizanske vojske ter jih s tem nehoto priznala kot enakopravnega partnerja.

Posrednik med nemško in partizansko stranjo je bil zadnji italijanski sodnik v Tolminu, dr. Guido Bitti.

V pismu je dr. Bitti kobariški družini Miklavič napisal, da je Ferda Kravanja spoznal že dosti pred letom 1943 po številnih prijavih karabinjerjev. V mnogih sodnih spisih je bilo omenjeno njegovo ime. Podatki so pojasnjevali, da se je Kravanja vrnil iz emigracije iz Jugoslavije v Posočje, da bi organiziral odpor proti okupatorju. Vendar ga italijanske oblasti niso imele za krvoloka, temveč za preudarno in zmerno osebo.

Dr. Bitti v pismu piše, da je Kravanja videl le enkrat v Kobaridu. Preizkusil ga je tudi kot človeka. Na trgu mu je pokazal jokajočo ženo italijanskega policista, ki je služboval v Tolminu, češ da so jo partizani zaradi grehov njenega moža prijeli in skupaj z otroki zastražili. Kravanja se je za primer takoj pozanimal in ženo z otroki takoj izpustil. V očeh sodnika je njegov ugled močno zrasel.⁴

Ivan Likar - Sočan

Partizanske enote so bile ustanovljene na vsem svobodnem ozemlju Kobariške republike. Na Svinem pri Kobaridu je bil 14. septembra iz vseh čet na Bovškem, Kobariškem in Benečiji ustanovljen bataljon »Andreja Manfreda«. Štel je 645 borcev. Poveljnik bataljona je postal najpomembnejši vojaški organizator Franc Uršič - Joško, poznejši poveljnik Briško-beneškega odreda, Gregorčičeve brigade in Operativnega štaba za zahodno Primorsko. Avgusta 1944 je bil ranjen, nezavestnega pa so ga ujeli Nemci. Po osemmesečnem strahovitem mučenju je Joško končal svojo življenjsko pot tik pred osvoboditvijo v krematoriju tržaške Rižarne.

Poveljnik 9. korpusa Lado Ambrožič - Novljan je o njem povedal:

»Joško je bil izredno borben, hraber, goreč borec, zelo inteligen ten, pravi vojaški talent. Mnogokrat se je v bojih izkazal. Zato smo mu poverili vodenje brigade, kasneje pa smo računali, da bo postal komandant divizije.«⁵

Lado Ambrožič - Novljan

Na Tolminskem je nastala Tolminska brigada z 900 borci. V Brdih so v septembrskih dneh leta 1943 ustanovili štiri bataljone, ki so šteli okoli 1200 borcev. 23. septembra je bila na Koradi ustanovljena 1. soška brigada, 1. oktobra v Kobaridu 2. soška brigada, kmalu zatem je bil ustanovljen Briško-beneški odred, ki se je prelevil v 3. soško brigado.

10. oktobra je bila v Kobaridu ustanovljena Goriška divizija, ki ji je poveljeval Albert Jakopič - Kajtimir. Ustanovljeni so bili še bataljoni italijanskih partizanov Garibaldi, Friuli, Pisacane, Mazzini in Matteotti.

V Kobariški republiki je bilo skupaj okoli 5000 slovenskih in italijanskih partizanov.

Ogromno je bilo tudi ubežnikov mnogih narodnosti iz italijanskih ujetniških taborišč, ki so se množično vključevali v partizanske vrste.

Zaradi izrednega pomena največjega osvobojenega ozemlja na Primorskem je oktobra 1943

v Kobarid prišel tudi del slovenskega partizanskega vodstva, in sicer Dušan Kveder - Tomaž, Franc Leskošek - Luka in dr. Joža Vilfan.

Oktobra 1943 je bil Peter Skalar izvoljen za sekretarja Okrožnega komiteja KPS za Tolminsko. Kmalu zatem je Skalar sklical v Borjani prvo sektorsko konferenco Komunistične partije. Nanjo so prišli delegati iz celega Posočja ter visoki predstavniki partizanske vojske in Komunistične partije.

Med temeljne dejavnosti v Kobariški republiki je spadalo zlasti širjenje in utrjevanje narodnoosvobodilne misli, obujanje narodne zavesti med Beneškimi Slovenci ter poskus preseči etnične in jezikovne meje, predvsem v sodelovanju z italijanskimi antifašisti.

Velik politični in nacionalni pomen svobodnega ozemlja je v tem, da so bila v Kobariško republiko vključena vsa ozemlja, poseljena s Slovenci na skrajnem zahodnem robu slovenstva, saj sta vanjo spadali tudi vsa Beneška Slovenija in Rezija.

Prvič v svoji zgodovini so Beneški Slovenci okusili poučevanje v slovenskem jeziku v partizanskih šolah. Po desetih letih se je slovenska beseda znova vrnila v beneške cerkve, saj jo je fašistična oblast leta 1933 prepovedala. Pri beneško-slovenskih duhovnikih je v večini prevladal nacionalni moment in pomen narodne osvoboditve. V času Kobariške republike so se beneški duhovniki v veliki večini postavili na stran osvobodilnega gibanja.

Prvi mesec obstoja Kobariške republike so oblastne funkcije opravljale organizacije Osvobodilne fronte. OF je skrbela za

oskrbo prebivalstva in vojske, izvajala mobilizacijo, ustanovila narodno zaščito in opravljala vse druge oblastne funkcije. V Kobaridu je imenovala sodnika in porotnike, ki so bili ugledni krajani.

Oktobra 1943 so bile izvedene volitve v narodnoosvobodilne odbore kot organe oblasti. V Posočju je bilo izvoljenih 25 narodnoosvobodilnih odborov. Prvič so imele volilno pravico tudi ženske.

Ustanovljeni so bili odbori Zveze antifašistične mladine, Slovenske protifašistične ženske zveze ter organizacije SKOJ-a in KPS. Na ozemlju republike je bilo odprtih več slovenskih šol. Za zdravniško oskrbo prebivalstva in ranjencev so bile organizirane bolnišnice na Svinem, v Kobaridu in v Drežnici.

Sredi oktobra 1943 se je začel stopnjevati nemški pritisk na osvobojeno ozemlje. 13. oktobra so nemška letala bombardirala vasi Čezsoča, Žaga in Svino ter nekaj beneških vasi. Nemški napad se je začel 26. oktobra. Z bovške, tolminske in čedajske strani so nemške enote prodirale proti Kobaridu. Partizani so se upirali pet dni.

1. novembra so Nemci zasedli Kobarid. Tako je bilo konec Kobariške republike, ki je trajala 52 dni. Sledil je okruten nemški teror. Požigali so vasi, pobijali vsevprek, zapirali ljudi. Najlepše je občutke ljudi po vdoru Nemcev na svobodno ozemlje zabeležil v svojem dnevniku znameniti beneški duhovnik iz Laz Anton Cuffolo:

»Konec je naše sreče, naše svobode, našega miru!«⁶

Kdo so bili voditelji Kobariške republike?

Organizacijski in politični voditelj republike je bil Ferdo Kra-

vanja - Peter Skalar. V prvem mesecu obstoja republike je bil najpomembnejši vojaški organizator Franc Uršič - Joško. Pozneje so poveljevanje enotam prevzeli izkušeni poveljniki iz drugih krajev Slovenije in Jugoslavije. Najpomembnejši civilni predstavnik oblasti v Kobaridu je bil predsednik kobariške Osvobodilne fronte Maks Miklavič, ki je imel odločilno vlogo pri izpustitvi političnih zapornikov iz videmskih zaporov ter pri pogajanjih z nemško vojsko.

Kobariška republika je vključevala vsa ozemlja, poseljena s Slovenci na skrajnem zahodnem robu. Uresničila se je ideja Zedinjene Slovenije. Organizirana je bila ljudska oblast, odprte so bile

slovenske šole, urejena je bila vsestranska oskrba prebivalstva. Ustanovljeno je bilo sodišče, ustanovljene so bile velike slovenske in italijanske partizanske enote.

Kobariška republika je bila za metek slovenske države, v kateri je Ferdo Kravanja - Peter Skalar igral eno najpomembnejših vlog.

Naj končam z besedami primorskih zgodovinarjev Boruta Klabjana in Gorazda Bajca:

»Če si se na Primorskem odločil ostati Slovenec, ni šlo drugače, kot da si bil antifašist.«⁷

OPOMBE

¹ Štih, Marija - Majda: *Zapiski o Skalarju*, original v arhivu avtorja.

² Rutar, Alojz - Svečan: *Spomini Skalarjevega kurirja*, Tolminski zbornik 1975, str. 41–46.

³ Likar, Ivan - Sočan: Spominski zapis iz leta 1951, arhiv avtorja.

⁴ Kopija pisma dr. Bittija, arhiv avtorja.

⁵ Izjava Lada Ambrožiča - Novljana avtorju, 28. 7. 2000; magnetofonski posnetek hrani avtor.

⁶ Cuffolo, Anton: *Moj dnevnik*, Zadruga Most, Čedad, 2013.

⁷ Bajc, Gorazd, in Klabjan, Borut: *Dolgo 20. stoletje*, Mladina, Zgodovina antifašizma, december 2024.

RAVBARJEVA ZAPUŠČINA

*Besedilo: Vili Borjančič**

Ravbar je udomačena beseda, povzeta iz nemščine označuje roparja, tolovaja, kot so jo uporabljali naši dedje, podobno kot rokovnjač za nekoga, ki jemlje bogatim in daje siromašnim, podobno kot v srednjeveških legendah Robina Hooda in drugih pripovedih evropske knjižne zakladnice. Priimek Ravbar srečujemo v nekaterih primorskih krajih, še posebej na Krasu. Morda zaradi številnih jamskih votlih, s katerimi se ponaša kraška pokrajina, o kateri me je moj dolgoletni znanec in učitelj zgodovine in zemljepisa profesor dr. France Habe vedno opozarjal, da je matični Kras z veliko začetnico in specifikko samo eden ter da so ostala kraška območja, kot npr. Notranjski, Dolenjski, Dalmatinski kras, pisana z malo začetnico. To je pomembno razlikovati, ko govorimo o Postojnski jami ali o Tržaško-Komenskem krasu, kot ga razlikujejo speleologi in njihovi znanstveni sodelavci.

Jamski svet okrog Postojne je še v marsičem neraziskan, čeprav poln znamenitosti, o katerih je tekla beseda, kot je npr. jama v Predjami ali votlina, v kateri si je roparski vitez zgradil svoje gnezdo in prejemal hrano po skrivnem rovu iz Vipavske doline in z deževnico s površja po skritem žlebu, vklesanem v jamsko steno. Že zarana sem kot mladenič pogosto kolesaril proti daljnemu cilju iz Postojne proti Ravbarko-

Ravbarjev stolp se nahaja na južnem robu Planinskega polja

mandi, ko se je cesta dvigovala proti Mačkovcu in nato v serpentinah spuščala skozi Kačjo vas, ki poleg zaselkov Malni in Hasberg tvorijo jedro skupnosti, ki se imenuje Planina. Tu se srečujemo s srednjeveškim Ravbarjevim stolpom, ki skupaj z Ravbarkomando snuje zgodbo o roparskem vitezu Erazmu Predjamskem oziroma Louegerju, ki mu je pripadal grad v Predjami in bil stoletja kasneje predan v roke koroške plemiške rodbine Cobenzel, da bi kasneje prešel v last Vindišarjev. Kasneje so zgradili baročno graščino ali Planinski grad. Po drugi svetovni vojni je ta požgana od nekaterih domačinov, ki so jo po ocenah očitno nekateri temeljito okradli in dejanje pripisali nekakšnim partizanom, ki o tem niso ničesar vedeli (Hribernik – Svarun, Dolomitski odred). To je zgodba, ki jo večkrat slišimo in je do neke mere točna, vendar obstajajo določene luknje, ki njeno verodostojnost postavijo na glavo, zato se jo je treba lotiti od začetka, tj. od trenutka Erazmovega pogina nekje v sredini 15. stoletja, ko bi bilo treba približno ugotoviti, do kod je segal zid, ki je bil v njegovi lasti.

Erazem je bil nemškega rodu, o čemer ne gre dvomiti, kot potrjuje njegov priimek, in o čemer so si bili složni italijanski pisci, ki so grad imenovali Castel Luego, s krajem vred. Od tu dalje je grad v posesti novih lastnikov rodbine Cobenzel dobil novo dozidavo, ki se je kasneje nadaljevala začasa novih lastnikov Windischgrätzov in bila s tem tudi končana. Ugibanja, ali so bili eni in drugi slovenskega rodu, do sedaj niso bila razjasnjena, so pa možna, saj so bili Cobenzelovi po večini diplomati na tujih dvorih, med drugim na Španskem, kamor je bil poslan po nalogu avstrijskega cesarja oziroma nadvojvode Karla z nalogo nakupa andaluzijskih žrebcev za oplemenitenje kraške kobilarne Lipica, ki je bila v njihovi lastni. Znano je, da so bili Cobenzeli poleg Predjamskega lastniki številnih gradov na Kranjskem, Štanjela na Krasu in Planine na Notranjskem.

Zaradi tesnih stikov z domačim prebivalstvom je mogoče sklepati, da je bilo »slovenstvo« res del njihovega okolja. Zato so se v zadnjih desetletjih ponovno pojavile teorije o Vinidšarjih, domnevnih naslednikih starodavnih Venetov ali Vindov, o katerih se je pred dobrimi tridesetimi leti veliko govorilo. K razpravi sem prispeval tudi Vili Borjančič, univerzitetni diplomirani zgodovinar, ki sem o tem pisal v knjigi *Veneti – naši davni predniki*.

— Predjamski grad. Foto: Lettkemann

TIGROVSKA OBELEŽJA

SPOMENIK TIGROVCEM V BRANIKU

Ime spomenika: Spomenik tigrovcem v Braniku

Tip spomenika: Spomenik

Status spomenika: Obstoječ

Besedilo na spomeniku:

TIGROVCI
BRANIKA IN OKOLICE VAŠ
PROTIFAŠISTIČNI BOJ
JE BIL
ODRAZ ČASTI
PONOSA IN DOSTOJANSTVA
POSTAVILA:
DRUŠTVO TIGR PRIMORSKE
KS BRANIK
9. SEPTEMBER 2000

Spremembe, dopnila, popravki: M. Kermavnar, 26. 8. 2021

Lokacija in dostop: Na robu glavnega krajevnega parkirišča, hiša v bližini z naslovom Branik 67

Občina: Nova Gorica

K. o., parc. št., lastnik: K.o.: 2336 - BRANIK, št.parc.: 4620/2

Popisovalec: M. Kermavnar, 22. februar 2021, dopolnil D. Divjak

Datum zapisa: 12. 2. 2021

SPLETNA STRAN DRUŠTVA

tigr-drustvo.si

Vabimo vas, da obiščete našo spletno stran, do katere lahko pridete, če v spletni brskalnik vtipkate povezavo **tigr-drustvo.si** ali preprosto **Društvo TIGR Primorske**.

Na spletni strani pod zavihki poleg novic najdete kontakt društva, galerijo fotografij, publikacije, ki jih je društvo do sedaj izdalo, elektronsko obliko društvenega glasila Primorski rodoljub in zbornikov, pod zavihkom »TIGROVCI« pa pripravljamo z najrazličnejšimi prispevki obogaten arhiv članov organizacije TIGR.

Vse, ki vas tigrovske izročilo zanima, vabimo, da se včlanite v naše društvo. Prijavnico najdete na naši spletni strani pod zavihkom »O DRUŠTVU« v razdelku »članstvo«, kjer sta vam na voljo dve obliki prijavnice: e-prijavnica in prijavnica, ki jo natisnjeno in izpolnjeno pošljete na naš naslov (Društvo TIGR Primorske, Goriška cesta 17, 5270 Ajdovščina).

Vabljeni, da z nami delite zgodbe in gradivo o tigrovcih in življenju v obdobju med obema vojnama nasploh. Verjamemo, da se številni spomini in dragoceni viri še skrivajo v predalih ali ostajajo nezapisani.

Če potrebujete pomoč pri pripravi prispevka, so vam člani uredniškega odbora in vodje območnih enot pripravljene pomagati.

Prispevke ali ideje zanje pošljite na društveni e-naslov drustvo.tigr@siol.net.

